

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Bankier van de wereld, bouwer van Europa : Johan Willem Beyen 1897-1976

Weenink, W.H.

Citation

Weenink, W. H. (2005, October 12). *Bankier van de wereld, bouwer van Europa : Johan Willem Beyen 1897-1976*. Prometheus. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4404>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4404>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

~II~

Leermeesters en wegbereiders

1918-1927

1 PROFITEREN VAN EEN NIEUWE TIJD

REVOLUTIE EN EVOLUTIE

Voor Johan Willem Beyen begon de twintigste eeuw pas echt op de ochtend van vrijdag 15 november 1918. Sinds twee weken was hij ‘tijdelijk adjunct-commies’ op het ministerie van Financiën in Den Haag. Op 11 november waren de kanonnen aan de fronten van de Eerste Wereldoorlog stilgevallen. Maar de revolutionaire storm die als gevolg van de oorlog in Duitsland en elders in Europa was opgestoken, raasde door en had ook Nederland bereikt. In de residentie en in andere steden heersden onrust en nervositeit.¹

De sociaal-democratische leider Pieter Jelles Troelstra had op 12 november gesproken over het “grijpen naar de staatsmacht”, maar het opstandige elan was van korte duur. Twee dagen later had hij in de Tweede Kamer al weer bakzeil gehaald. Zijn uitspraak over een machtsgreep mocht niet als een oproep tot een staatsgreep worden uitgelegd, verklaarde Troelstra. De revolutie bleef steken in opgewonden debat en zo uithetweekeinde daarna op het Haagse Malieveld definitief smoren in afhankelijkheid voor het Huis van Oranje.² De revolutie “was mislukt voordat ze begonnen was”³ en Nederland kwam met “een kleine rimpeling” uit de Eerste Wereldoorlog tevoorschijn.⁴ Het was opnieuw de dans ontsprongen, nu die van naoorlogse politieke chaos, nadat het land eerder de verwoestingen en ellende van de oorlog bespaard waren gebleven.

De dag na Troelstra’s retieren, overheerste in de tram waarmee Beyen naar zijn werk ging⁵, gezapige tevredenheid. Men was opgelucht dat het revolutiegevaar was bezworen. Vreemd genoeg was juist de stemming in deze tram, deze “steekproef van de ambtelijke Haagse burgerij”, voor de jonge jurist het teken dat een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis was begonnen.⁶ Beyen had op basis van dezelfde waarneming met evenveel, en wellicht meer, reden kunnen concluderen dat, althans in Den Haag, de negentiende eeuw vooralsnog had gewonnen.⁷

Maar de zojuist afgestudeerde Beyen ging er waarschijnlijk van uit dat de oorlog, die voor hem en voor heel Nederland een ramp op afstand was geweest⁸, nu definitief voorbij was en dat de internationale patstelling was opgeheven. Een nieuwe tijd kon

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

beginnen, op hetzelfde moment dat hij een nieuwe periode in zijn leven betrad.

Beyens waarneming op die 15de november laat zien dat hij zich weinig opwond over de politieke crisis zélf, die het land een kleine week in de ban had gehouden. Hij observeerde liever de mensen op straat en in de tram, zoals hij dat zijn leven lang met hartstocht zou doen. Politieke passie en ideologische strijd zouden hem in zijn veelzijdige loopbaan op een enkele uitzondering na, vreemd zijn.

De Nederlandse natie ging na het korte, maar woelige Troelstra-intermezzo door op de ingeslagen weg van politieke en maatschappelijke verzuiling. De ze zou de samenleving op grond van geloof en wereldbeschouwing op delen, maar overigens rust brengen. De definitieve beslechting van de Schoolstrijd via de grondwetsherziening van 1917, die de financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs vastlegde, de invoering in datzelfde jaar van algemeen kiesrecht voor mannen en het kiesstelsel van evenredige vertegenwoordiging hadden daarvoor een stevig fundament gelegd.

ECONOMISCHE GEDAANTEVERWISSELING

Economisch was Nederland aan het einde van de Eerste Wereldoorlog behoorlijk toegerust voor de eisen van de nieuwe tijd. Het had in dit opzicht de drempel van de twintigste eeuw al jaren eerder overschreden.⁹ In de laatste drie decennia van de negentiende eeuw waren de grondslagen gelegd voor de economische structuur waar de natie tot ver in de twintigste eeuw haar voordeel mee zou doen.

De gedaanteverwisseling van een land dat voor zijn welvaart afhankelijk was van handel, landbouw en koloniën tot rijke industriële natie met een genereus stelsel van sociale voorzieningen, had daar haar wortels. De technologische vernieuwingen die na 1880 een 'tweede industriële revolutie' teweegbrachten, met nieuwe vormen van transport en communicatie, massaproductie en concentratie van kapitaal¹⁰, hadden Nederland niet overgeslagen. Wel voltrok deze omwenteling zich hier langzamer dan in de omliggende landen, zeker vergeleken met Duitsland, dat in de tweede helft van de negentiende eeuw in snel tempo zowel politiek als economisch tot grote mogendheid was uitgegroeid.

De eerste initiatieven in Nederland waaruit grote bedrijven en multinationale ondernemingen zouden voortkomen, betroffen de productie van botervervangers (tussen 1870 en 1880) door de bedrijven van Anton Jurgens en Simon van den Bergh¹¹ (de bakermat van Unilever), de oliewinning op Sumatra (1890) door de Koninklijke Nederlandsche Petroleum Maatschappij (de voorloper van Koninklijke/Shell), en de fabricage van gloeilampen (1891) door de broers Gerard (de uitvinder) en Anton (de zakenman) Philips (het begin van het gelijknamige wereldconcern). Met twee van deze drie bedrijven – Philips en Unilever – zou Beyen intensief kennismaken.

De moderne bedrijvigheid en de handel die de ze met zich bracht, deden de behoefte ontstaan aan kredietverlening op grote schaal. Nieuwe banken, zoals de Twentsche Bank (1861), de Rotterdamse bank (1863) en de Amsterdamsche Bank

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

(1871), voorzagen hierin. In dit eigentijdse bankwezen zou Beyen zich gedurende lange periodes van zijn loopbaan manifesteren.

Parallel met deze moderne economische ontwikkeling liepen pogingen om arbeiders te organiseren in vakbonden. Na de eeuwwisseling, en vooral tijdens de Eerste Wereldoorlog, kreeg dit proces wind in de zeilen.¹²

Deze economische ontplooiing werd lange tijd begunstigd door een willige internationale omgeving. Het mondiale systeem van de Gouden Standaard zorgde voor stabiele monetaire verhoudingen, en de vrijhandel maakte van de wereld een relatief open markt. De verdediging van de zeepijlers, die de voorspoed van de natie decennialang zo voorbeeldig schraagden, was kern van het economisch beleid van achtereenvolgende Nederlandse kabinetten. Hier was sprake van actieve internationale betrokkenheid – zoals een handelsnatie betaamt.

De Eerste Wereldoorlog en de periode vlak daarna waren in economisch opzicht niet ongunstig geweest. Het groeitempo lag relatief hoog, en de industrie kon eind 1918 een begin maken met een “inhaalslag”.¹³

INTERNATIONALE VERPLICHTINGEN

Voor het buitenlandse beleid gold in 1918 dat “veel lijnen van de negentiende eeuw ononderbroken [doorliepen]”.¹⁴ De neutraliteitspolitiek – die voortkwam uit een gebrek aan werkelijke macht en verloren politieke invloed – had in de Eerste Wereldoorlog haar waarde bewezen voor zover het grondgebied en de staat ongeschonden waren gebleven, en bleef als axioma tot mei 1940 van kracht. Het idee van Nederland als cultureel zelfstandig land tuss en de grote mogendheden, levend in het volle bewustzijn op zichzelf te staan¹⁵, was onaangetast, ook al was de Europese machtsconstellatie door de Duitse nederlaag van 1918 en de Russische Revolutie van 1917 ingrijpend gewijzigd.

Deze neutrale afzijdigheid betekende niet dat het land zich afkeerde van de wereldpolitiek. Ze schiep in Nederlandse ogen eerder verplichtingen. Alleen al wegens de geografische ligging kon Nederland zich niet onttrekken aan wat er in zijn omgeving gebeurde. Daarvoor was het te veel een ‘dearing-house’ tuss en de omringende landen.¹⁶ Er was op dit terrein zeker sprake van eigenbelang.

Het idealisme moest echter niet worden uitgevlakt. Nederland had zichzelf als natie een hoge morele opdracht gesteld: het bevorderen en behoeden van de internationale rechtsorde – een streven dat Beyen in de jaren vijftig als minister van Buitenlandse Zaken expliciet zou onderschrijven.¹⁷ De Eerste Wereldoorlog was een ramp geweest, waardoor Nederland dan misschien collectief was verdoofd. Maar het door de volkerenslag onderbroken “internationalisme” – dat tot uiting was gekomen in de Haagse vredesconferenties van 1899 en 1907 – moest nu “zegensbrengend” werken, zo waren de verwachtingen in het Nederland van die dagen.¹⁸ Binnen het oude stramien, maar wel met nieuwe hoop en energie, betrad het land in 1918 het naoorlogse tijdperk.

De Nederlandse toetreding tot de Volkenbond in maart 1920 was voor de regering

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

in Den Haag een logische stap. Nederland kon “getrouw aan zijn roeping op het gebied der internationale rechtsvorming” niet achterblijven. Sterker nog, het had als taak “mede te werken de organisatie delijk te verbeteren en tot meerdere vervolmaking te brengen”.¹⁹

Vooraanstaande Nederlanders, onder wie de politicus en oud-onderminister H. Colijn en thesaurier-generaal L.J.A. Trip, de latere president van De Nederlandsche Bank, zouden zich op dit terrein in ruime mate doen gelden. Door hen geïnspireerd en gestimuleerd zou Beyen het terrein van de internationale samenwerking tot het zijne maken en zich zo in een Nederlandse traditie voegen.

Dit stemmings tableau geeft weer hoe Nederland er aan het begin van Beyens loopbaan voor stond en hoe gedacht werd in de kringen waarin hij in de jaren twintig geleidelijk zijn plaats zou weten te vinden. Er blijkt ook uit dat het neutrale Nederland geen passieve, ingeslapen natie was, maar een gunstige voedingsbodem voor een veelbelovende jongeman als Beyen.

Hij profiteerde van de nieuwe tijd en had alle gelegenheid carrière te maken. Gezapigheid was hem vreemd. Beyen greep zijn kansen op een zelfbewuste wijze, die ook nu nog modern aandoet. Kwam zijn aanstelling op de Generale Thesaurie – een begerenswaardige post voor een jon geacademicus in die jaren – nog min of meer buiten hem om tot stand, het du rde niet lang voordat hij zelf zijn toekomst zou bepalen.

Dat gebeurde niet zonder de hulp van anderen. En met die ‘anderen’ is iets opmerkelijks aan de hand. Beyen trof op zijn pad steeds invloedrijke mensen die hem in hun eigen grootse carrières meetrokken en tot grote hoogte deden stijgen.

Na de Utrechtse hoogleraar in het burgerlijk recht J.Ph. Suijling, die hem een plaats op de Thesaurie bezorgde, volgden andere invloedrijke ‘mentoren’ wier aandacht Beyen wist te trekken of wier aandacht op hem gevestigd werd, en die zijn loopbaan flitsend deden verlopen: behalve Trip en Colijn waren dit de innovatieve industrieel Anton Philips en de bankier van internationale faam A.J. van Hengel. Onder hun leiding en met hun hulp slaagde Beyen erin binnen tien jaar een carrièresprong te maken van ‘tijdelijk adjunct-commies’ op Financiën tot lid van de hoofddirectie van de Rotterdamsche Bankvereniging, zoals de Rotterdamsche bank toen heette.

Over die bliksemcarrière via de Generale Thesaurie, Philips, de Javasche Bank en de middenstandsbanken, gaat dit hoofdstuk. Het accent ligt daarbij op Beyens leermeesters, die tegelijkertijd zijn weg bereiders waren. Wie waren zij, wat leerden ze hem, welke indruk maakte Beyen op hen en hoe ging hij met hen om? En hoe lukte het hem de juiste personen op zijn weg te treffen en hen aan zich te binden?

2 VADER-ZOONRELATIE MET TRIP

PROTECTIE DOOR BEKWAAMHEID

De eerste en meest bepalende mentor in Beyens maatschappelijke loopbaan was

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

Beyen (links) met Trip.

L.J.A. Trip, de toenmalige thesaurier-generaal en latere president van De Nederlandsche Bank. Beyen werd in november 1918 zijn assistent. Ze deelden een Utrechtse achtergrond, hoewel de families Beyen en Trip elkaar slechts oppervlakkig gekend zullen hebben. Trip, toen begin veertig, was afkomstig uit een welvaarend rooms-katholiek milieu van kooplieden in bouwmaterialen. De familie – er is geen relatie met de invloedrijke protestantse Amsterdamse Trips – had zich begin negentiende eeuw in Utrecht gevestigd. Nog afgezien van het verschil in geloofsovertuiging, dat er zeker in Utrecht in het sociale verkeer nog lang toe deed²⁰, gingen hoge ambtenaren en kooplieden in het algemeen niet vriendschappelijk met elkaar om. Wel zal men van elkaar hebben gehoord.

De opleiding en loopbaanstart van Trip en Beyen vertoonden overeenkomsten: beiden studeerden na het gymnasium rechten aan de universiteit van hun vaderstad en beiden begonnen hun carrière op Financiën. Ook in onconventionaliteit waren er parallellen. Zo antwoordde Trip, toen hij in 1901 solliciteerde naar de functie van adjunct-commies ter Generale Thesaurie, op de vraag wat hij het beste kon, onomwonden: “eigenlijk tennissen”.²¹ Het stond zijn aanstelling niet in de weg. In Beyens geval was diens “fysieke afkeer van cijfers” geen belemmering.²² Bovendien waren er overeenkomsten in hun kijk op de politiek: ze koesterden geen overmatige politieke belangstelling en legden ze ker geen politieke ambities aan de dag. Beiden waren ten slotte praktisch ingesteld.²³ Bij Trip, die zelfs een afkeer van de politiek zou hebben²⁴,

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

leidde dit tot het bij herhaling afwijken van een ministerschap van Financiën. Beyen zou het ambt van minister van Buitelandse Zaken in 1952 uiteindelijk in de schoot geworpen krijgen, maar dan wel als partijloze.

Er waren ook verschillen. Over de werksijl van zijn 'baas' merkte Beyen, zonder zijn verbazing te camoufleren, op: "Hij was niet gecompliceerd. Hij ging op in zijn werk zonder eersucht en zonder ijdelheid. [...] Trip werkte als een dynamo, zonder pauzes. Hij fietste naar het Ministerie, en schreef met de pen in een zeer snel, ononderbroken tempo de ene nota na de andere, de ontwerp-Memorie van Antwoord na de andere en, eens per jaar, de Miljoenennota."²⁵

Beyen zat anders in elkaar. Niet alleen nam hij de tram naar het departement, hij was ook gecompliceerder, wel ijdeler en zou zich zelden in zijn werk verliezen. Er waren nog zoveel andere interessante dingen te doen, zoals zijn literatuur bijhouden en cellospelen.

Toch merkte de Noord-Nederlandse nuchtere, 'calvinistische' rooms-katholieke Trip, die in de omgang met mensen uiterst objectief was, al snel de kwaliteiten van zijn nieuwe medewerker op. Daarbij gaf bekwaamheid de doorslag, want dat was Trips criterium voor nauwe samenwerking en eventuele protectie.²⁶

Van zijn kant had Beyen Trip zeer hoog, "mijn eerste chef, mijn eerste leermeester in het praktische leven". Voor Beyen was niemand met Trip te vergelijken. "Ik heb hem dan ook nooit met 'detachement' geobserveerd. [...] Ik had zijn vertrowen en daardoor een grote mate van vrijheid in de uitoefening van de taak die ik, als zijn eerste medewerker, te vervullen had. We hebben nooit veel of lang samen over het werk gepraat. Het was voor onze samenwerking niet nodig. Toch waren wij geheel verschillende naturen. Misschien ging het juist daarom zo goed," zo zou Beyen later over Trip schrijven.²⁷ Beyen "adoreerde"²⁸ Trip. Tot Trips dood, in 1947, zouden hij en Beyen als vader en zoon vol aandacht en respect, maar ook van tijd tot tijd vertrouwelijk, met elkaar omgaan.

OPKLIMMEN IN EEN VERSLETEN DEPARTEMENT

Het departement van Financiën kwam op de 'tijdelijk adjunct-commies' in het na-jaar van 1918 letterlijk en figuurlijk als versleten over. De negentiende eeuw waarde op de hoek van de Kneuterdijk en de Parkstraat nog volop rond. De nieuwe tijd had daar zeker wat de kantooruitrusting betreft nog niet zijn intrede gedaan. Op de Thesaurie, waar in 1918 28 mensen werkten, op een totaal van 194 voor Financiën als geheel²⁹, bevonden zich twee telefoons, "één op de kamer van de Thesaurier en één op de gang, en één schrijfmachine". De communicatie tussen de thesaurier-generaal en zijn naaste medewerker, die kamers boven elkaar hadden, ging per spreekbuis. Daarin moest men blazen om zich via een fluitje te kunnen melden, zou Beyen later nog met verwondering memoreren. Hij verbaasde zich ook over de totstandkoming van brieven, waarin een fase voorkomt dat ambtenaren de originele en de overgetypte versie aan elkaar voorlezen. "Men kan zich de langzaamheid van het tempo nauwelijks meer voorstel-

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

len.” Maar Trip, in 1916 thesaurier-generaal geworden, bereidde de doorbraak naar de moderne tijd voor met de invoering van een nieuwe administratie voor de behandeling van eigen tijdse kwesties, waarin de “noch economisch, noch administratief geschoolde” nieuwbakken jurist die Beyen was, zelf zijn weg moest vinden³⁰.

Bij zijn kennismakingsronde viel het Beyen op dat het departement door wonderlijke kostgangers werd bevolkt en dat er merkwaardige mores heersten. Zo vertrouwde de chef van de personeelsafdeling der invoerrechten en accijnzen hem toe waarom hij slechts hoofdcommies en geen referendaris was: “Ik heb namelijk geld van mijzelf.” Ieder jaar ging een bevordering zijn neus voorbij omdat de secretaris-generaal steeds weer besliste: “Hars van Schagen heeft het niet nodig, die laten we dus maar wat hij is.” Alice in Wonderland was er niets bij, noteerde Beyen later³¹.

De Generale Thesaurie hield zich aan het begin van de twintigste eeuw voornamelijk bezig met de rijksbegroting en de staatsschuld. Ze is wel gedefinieerd als dat deel van Financiën dat niet onder de administratie van de rijksbelastingen valt.³² Toen Beyen op 1 november 1918 aantrad, waren de taken van de Thesaurie inmiddels flink uitgebreid. Dat had alles te maken met de Eerste Wereldoorlog. Hoewel Nederland buiten het conflict zelf was gebleven, was de regering gedwongen een vorm van oorlogseconomie op te zetten. Deze actieve rol van de overheid had zijn weerslag op het ministerie van Financiën en op de Thesaurie in het bijzonder.³³ De staatsbegroting explodeerde naar een tot dan toe ongeken omvang. Ook kreeg de Thesaurie steeds meer te maken met internationale contacten.³⁴

De eerste werkzaamheden van de nieuwe ambtenaar richtten zich op de afwikkeling van deze oorlogserfenis. Zo was hij betrokken bij de liquidatie van de ‘crisisverenigingen’, zoals de ‘Botervereeniging’ en de ‘Eiervereeniging’, waarin overheid, producenten en handelaren samenwerkten om de prijzen in de hand te houden.³⁵ Ook op monetair en financieel gebied moest de ‘normale’ situatie van vóór 1914 worden hersteld – met een evenwicht op de staatsbegroting en het herstel van de Gouden Standaard – alsof de oorlogen de sturen de overheidsbevoegingen met de economie een weg te poetsen historisch intermezzo waren geweest.

Beyen beseftte, zoals vrijwel iedereen in die tijd, de onmogelijkheid van deze operatie nog niet. Later zou hij schrijven dat niet eerder dan na de crisis van de jaren dertig, en eigenlijk pas na de Tweede Wereldoorlog, algemeen duidelijk was geworden dat “de rol van de overheid in het economisch leven sedert de oorlog 1914-1918 een principiële verandering had ondergaan, die de vroegere begrippen van overheidsfinanciën (‘gezonde’ overheidsfinanciën met name), monetaire politiek, beïnvloeding van geld- en kapitaalmarkt, onbruikbaar hadden gemaakt”.³⁶

Beyen wist snel op te klimmen in de hiërarchie van de Generale Thesaurie. Al na twee maanden verdween het toevoegsel ‘tijdelijk’ voor zijn rang van adjunct-commies, en korte tijd later volgde zijn bevordering tot commies. Die promotie ging, in de traditie van Financiën, gepaard met enig uiterlijk vertoon. Hij kreeg een andere vloerbedekking onder zijn bureau: “niet meer het gebruikelijke vloematje, maar een groot

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

kleed met een groot gat erin. (...) Het prestige dat van dat kleed uitging was niet zonder betekenis.³⁷

Op het departement voel de Beyen zich aangetrokken tot de wat oudere ambtenaar Carel baron van Lynden, die later directeur-generaal van de Rijksgebouwendienst zou worden en grootmeester van het Huis van de Koningin. Beiden vonden elkaar in hun relativering van de ambtelijke omgeving. Voor Beyen was Van Lynden “een romanfiguur, zo heterodox als men maar wens en kon”. Zijn manier van doen “was voor iemand van mijn leef tijd een ware verfrissing”. Ze aten bijvoorbeeld van tijd tot tijd een slijk gerecht, zoals kievitseieren, in een duur Haags restaurant in de buurt van het ministerie. Ze zorgden er dan opzetteljk voor flink in het zicht te zitten om andere ambtenaren de ogen uit te steken. De verwantschap in onconventionele vrolijkheid vormde de basis voor een levenslange vriendschap.³⁸

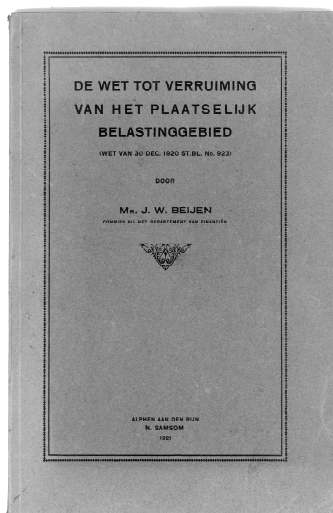
EEN OVERGESCHOTEN BELASTINGPROBLEEM

Als commissaris was Beyen onder andere belast met de voorbereiding en uitvoering van nieuwe wetgeving voor de gemeentelijke belastingen. Het betrof de zogeheten Wet tot verruiming van het plaatselijk belastinggebied, een beleidsterrein dat onder de Generale Thesaurie viel omdat het ging over de financiële verhouding tussen rijk en gemeenten. De wetgeving van de Gemeentewet en van de Wet op de Inkomstenbelasting verscheen eind december 1920 in het Staatsblad.³⁹

De nieuwe wetgeving had een lange en roerige voorgeschiedenis. Al aan het eind van de negentiende eeuw hadden gemeenten steeds meer moeite hun stijgende uitgaven te financieren, zeker na de afschaffing van de gemeentelijke accijnzen. Ze waren dikwijls gedwongen hun toevlucht te nemen tot het scherp progressief verhogen van de plaatselijke inkomstenbelasting. Het averechtse gevolg was belastingvlucht⁴⁰: de goede burgerij verliet de grote geïndustrialiseerde gemeenten, die met veel maatschappelijke problemen kampten, en trok naar minder dure omringende gemeenten. Moderne vervoersmiddelen maakten het voor het eerst mogelijk in de ene gemeente te wonen en in de andere te werken. De forens was geboren, zoals Beyen in zijn directe nabijheid had meegemaakt. Maar het effect op de inkomenspositie van veel gemeenten was desastueus: “Rijke gemeenten werden steeds rijker en arme steeds armer.”⁴¹ Daar kwam nog bij dat de gemeenten met hun belastingpolitiek de regering in Den Haag in de wielen reden, die een centrale heffing van de inkomstenbelasting voorstond.⁴²

Een in 1903 benoemde staatscommissie moest uitkomst bieden. Haar rapport resulteerde in een wetsvoorstel, dat ruim vijf jaar later bij de Tweede Kamer werd ingediend. De behandeling zou meer dan tien jaar vergen. Beyen kreeg als jurist de opdracht een duidelijk slotakkoord te laten klinken. Er was namelijk opeens haast mee, omdat de Eerste Wereldoorlog de gemeenten met steeds meer uitgaven had opgezadeld.⁴³ Beyen moet toen op z'n minst een vermoeden hebben gekregen van de langdurige doorwerking die de Eerste Wereldoorlog zou hebben, ook in Nederland.

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

Beyens brochure over de nieuwe gemeentebelastingen.

De nieuwe wet vergrootte de financiële armslag van de gemeenten door de invoering van nieuwe belastingen – zoals de bouwterreinenbelasting, de zakelijke bedrijfsbelasting, de opcenten op de rijksinkomstenbelasting, de assurantiebelaasting, de logeergastebelasting en de reclamebelasting. Verder werd de forensenbelasting verfijnd. De wet hield echter ook een beperking in. Op het punt van de inkomstenbelasting kregen de gemeenten de keuze tussen een heffing van opcenten op de rijksinkomstenbelasting, een plaatselijke inkomstenbelasting en een combinatie van beide, maar het Rijk nam in al deze gevallen de regeling en invordering over.⁴⁴ Het moest de doelmatigheid bevorderen.

De invoering van de nieuwe wet was, zoals uit de voorgeschiedenis verwacht kon worden, niet onomstreden. Vooral het verlies aan bevoegdheden van de gemeenten bij de inkomstenbelastingen gunste van de centrale overheid leidde tot protesten. Dat was niet onbegrijpelijk. De plaatselijke inkomstenbelasting is van veel oudere datum dan die van het Rijk, en de inbreuk op de gemeentelijke bevoegdheden deed pijn. Er ontstond een uitgebreide discussie, die vergezeld ging van krachtige waarschuwingen: “Het [...] wetsontwerp is absoluut onaannemelijk. [Het zal] volslagen ontderging der financiën van alle grootere en van de meeste kleinere gemeenten brengen.”⁴⁵

Beyen, inmiddels deskundige op dit terrein, moest – in samenwerking met het ministerie van Binnenlandse Zaken, het departement van premier Ch.J.M. Ruijs de Beerenbrouck – het schip in veilige haven loodsen. Hij droeg er met hardnekkige uit-

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

leg, met vasthoudendheid en door het voeren van uitgebreide correspondentie⁴⁶ niet alleen toe bij dat de wet er kwam, maar schreef daarnaast een handleiding om de uitvoering te vergemakkelijken.⁴⁷ Dat een ambtenaar zo iets deed was ongekend.

Het boekje voorzag in een zodanig grote behoefte dat er binnen een jaar een tweede druk verscheen. “Wie naar den weg vraagt, verwacht geen beschouwingen over wegeaanleg, geen mededeelingen omtrent de vier of vijf wijzen, waarop hij zijn doel kan bereiken, geen verhaal over de richting, die men oorspronkelijk aan de straat wilde geven, maar een korte duidelijke aanwijzing. Moge ik er eenigszins in geslaagd zijn die te geven”, aldus de auteur in zijn voorwoord bij de eers te druk.⁴⁸ Zijn afnemers – variërend van de afdeling belastingen van de gemeentesecretarie in Rotterdam en de controleur van de gemeentebelastingen in Smilde, tot een advocaat in Deventer – zouden hem er regelmatig op aanspreken.⁴⁹

De veruimingswet had het karakter van een praktische oplossing voor de gerezen problemen, niet van een visionaire stelselherziening die rekening hield met de nieuwe economische situatie waarvan de forensen de voorboden waren. Tijdens de lange voorbereiding waren radicale veranderingen onhaalbaar gebleven, zoals het schrappen van de eigen gemeentelijke inkomstenbelasting. “Een principieele wijziging van de regels ten aanzien der plaatselijke belastingen mag de herziening niet meer heeten”, stelde Beyen vast.⁵⁰ En daar had hij vrede mee.

Hij stond op het standpunt dat de gemeente als “politieke gemeenschap” recht had het inkomen van haar ingezetenen te belasten, zoals dat van oudsher gebeurde.⁵¹ Beyen twijfelde dan ook niet aan de houdbaarheid van de gemeentelijke inkomstenbelasting: ook al is het nog onduidelijk hoe de gemeenten de wet uitvoeren, “het staat toch wel vast, dat de inkomstenbelasting haar eereplaats te midden van de gemeentelijke heffingen niet zal verliezen”, schreef hij in 1922.⁵²

Toch schoot de wet tekort. Zo verliep de samenwerking tussen Rijk en gemeenten moeizaam en was het forensenprobleem onverminderd een plaag voor het systeem.⁵³ De gedachte van de eerder afgewezen centrale aanpak won veld. Ook Beyen werd zich geleidelijk bewust van de opengebleven vragen in de financiële verhouding tussen Rijk en gemeenten. In 1924 raakte hij de kern, toen hij zich afvroeg of het niet beter was als “het Rijk de kosten van armen zorg, politie en onderwijs althans voor een groot deel zou overnemen”.⁵⁴

In 1929 zou een ingrijpendere en definitievere regeling tot stand komen met de zogeheten Financiële-Verhoudingswet. De gemeentelijke inkomstenbelastingen maakten plaats voor een belastingten bate van het Gemeentefonds, waaruit gemeenten uitkeringen ontvingen die waren afgestemd op de plaatselijke behoeften.⁵⁵

BEVORDERING NA BEVORDERING

Trip was onder de indruk van Beyens werk. Hoe groot de waardering was, blijkt uit Trips nota uit maart 1921 voor de secretaris-generaal van Financiën met voorstellen voor bevordering van zijn “personeel” in het komende begrotingsjaar. De the-

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

saurier-generaal gaf een klinkende beoordeling van Beyens functies, maar ook een onthutsende kwalificatie van zijn "afdeeling": "Mr. Beyen [is] een ambtenaar aan wie zeer moeilijk en zelfstandig te verrichten werk zonder bezwaar kan worden opgedragen en die dit werk uitnemend verricht. Ter Generale Thesaurie zijn zeer weinig ambtenaren voorhanden, die in staat zijn arbeid te verrichten die hogere eisen stelt dan het gewone administratieve werk. Ik acht het onvermijdelijk mr. Beyen, die onder de zooveel bedoelde ambtenaren de eers te plaats inneemt, betrekkelijk snel te doen opklimmen, ten einde hem voor de Generale Thesaurie te behouden." Trip stelde voor Beyen per 1 januari 1922 te bevorderen tot hoofdcommies.⁵⁶ Een jaar later was hij referendaris en ook officieel Trips 'tweede man', een functie die de zinsinds zijn aantreden als thesaurier-generaal in 1916 niet had gecreëerd.⁵⁷

Toen Trip in 1923 de snelle weg omhoog van zijn ambitieuze pupil wat het salaris betreft een jaartje wilde onderbreken, wist hij dat hij voor de Generale Thesaurie een risico nam, vooral omdat hij zelf mogelijk op korte termijn een andere post zou aanvaarden. In zijn jaarlijkse personeelsnota voor de begroting 1924 maakte hij de secretaris-generaal hier deelgenoot van door op te merken "dat Beyen, hoewel erkennende dat hij zeer vlug is opgeklimmen, niet geheel met zijn financiële positie tevreden is en genoeigd is te trachten elders een grooter salaris te verdienen".⁵⁸ Trip wilde hier echter niet voor opzich gaan – zo was de verhouding ook wel weer – al realiseerde hij zich dat zijn opvolger het door een eventueel vertrek van Beyen wel eens moeilijk zou kunnen krijgen.⁵⁹

Beyen leerde op de Generale Thesaurie twee belangrijke lessen, waar hij zijn leven lang profijt van zou hebben: het delegeren van verantwoordelijkheid en de noodzaak te werken met mensen, "niet met stukken". Hij kon deze uitgebreid in de praktijk brengen, zeker na het aantreden in juli 1921 van de christelijk-historische jhr. D.J. de Geer als minister van Financiën.⁶⁰ Trip moest voortaan naast zijn gewone werk tot gekwordens toe zijn "knappe maar pietepouterige" minister tot in de kleinste details opheldering verschaffen liet steeds meer over aan zijn 'tweede man'. Beyen: "Mijn taak aan de Thesaurie was geworden 'running the house' voor Trip."⁶¹

CREATIEF DENKEN

Het betekende dat Beyen zich meer dan voordien moest bezig houden met het eigenlijke werk ter Thesaurie, het maken van de begrotingen en het bevelen van de monetaire financiële transacties van de staat. Het bracht hem voor het eerst in aanraking met overheidstekorten en bezuinigingen. Trip had op dit terrein een duidelijk spoor getrokken door direct na de economische terugslag die zich eind 1920 aankondigde, aan te dringen op soberheid en sanering van de overheidsuitgaven.⁶² Beyen, die hem later zou karakteriseren als "in financiële zaken conservatief, maar (...) verre van reactionair"⁶³ volgde zijn leermeester hierin. Maar de behoudende instelling belemmerde Beyen niet in creatief denken. Daarin was hij bedrevener dan Trip.

Dat illustreert een tijdschriftartikel van Beyen uit januari 1922. Hij uitte daarin zijn

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

twijfels over de opmerking van minister De Geer in de miljoenennota dat de belastingheffing met 35 procent van het nationaal inkomen de grens bijna had bereikt. Het cijfer van 35 procent zei “op zichzelf weinig of niets, nog daargelaten dat het uitermate te ruw moet zijn vastgesteld en dat het alleen betekenis heeft wanneer men bedenkt dat ons volk niet zoo heel rijk is”, betoogde de jonge hoge ambtenaar ter Thesaurie vrijmoedig.⁶⁴

Beyen gaf hier in feite aan dat het zo definitief stellen van grenzen ook de verbeeldingskracht beperkt, en alles in hem verzet te zich hiertegen. Het enigedat voor het vaststellen van de belastingdruk telde was volgens Beyen “de economische toestand zoals die zich in duizenderlei verschijnselen afteekent”, en de grens “valt niet in een cijfer uit te drukken”, zo leek hij zijn bewindsman te corrigeren. Maar direct voegde hij er elegant aan toe dat alles erop wees dat de grens nu was bereikt, zodat de minister zijn gezicht niet verloor. Beyen had er eigenlijk wel begrip voor dat De Geer het cijfer had genoemd, omdat dit “op de groote massa meer indruk maakt dan economische beschouwingen, welke zoo licht als ‘orationes pro domo der rijken’ kunnen worden betiteld”.⁶⁵

En hij besloot met een metafoor uit de medische wereld⁶⁶, waaruit hij zijn leven lang voor beeldspraak in zijn verhandelingen overvloedig zou putten en die het daarom waard is volledig weer te geven: “Het is als met den mensch wiens maximum werkkraft niet op werken te schatten is, maar die desalniettemin de grens van die werkkraft in een natuurlijke vermoeienis voelt aankomen, tenzij hij, met overspannen zenuwen, die grens niet opmerkt, en daarna overwerkt instort. Zoo is de toestand na den oorlog hier te lande ook een toestand van overspanning geweest. Evenals een overspannen mensch zal men nu ook voor den staat een tijd lang *beneden* peil moeten blijven om tot rust te komen, eerst dan zal men weder de maat van zijn krachten kunnen meten, en op vollen stoom kunnen varen. Wie in de komende jaren met smart volksbelangen als woningbouw, tuberculosebestrijding e.d. matig verzorgd zien, zullen dit voor ogen moeten houden.”⁶⁷

Of hij zijn minister of Trip – als ontwerper en auteur van de miljoenennota – toestemming had gevraagd voor deze publicatie is niet bekend. Duiddijk is dat Beyen zich niet als monddood ambtenaar gedroeg en zijn gezicht liet zien. Er is geen enkele aanwijzing dat het artikel tot enig intern conflict aanleiding heeft gegeven. Beyen ging in ieder geval de maanden erna rustig door met publiceren.⁶⁸

RUIMTE OM ZICH TE PROFILEREN

Beyen kreeg de kans zijn stempel op de staatshuishouding te drukken nadat Trip een nieuwe functie buiten de staatsdienst had geaccepteerd. De thesaurier-generaal was op 13 juni 1923 benoemd tot directeur van de Javasche Bank, de centrale bank van Nederlands-Indië, en vertrok in oktober naar Batavia.⁶⁹ Het was de bedoeling dat hij in het jaar daarop het presidentschap van deze bank zou overnemen van E.A. Zeilinger Azn, die in juli 1924 zou aftreden. De directie van De Nederlandsche Bank was blij

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

Zeilinga vaarwel te kunnen zeggen, omdat deze zich in haar ogen al te onafhankelijk gedroeg. In ieder geval was het reguliere overleg tussen beide circulatiebanken een ramp geworden. Dat zou onder Trip moeten veranderen. Het was een vereren de overstap voor Trip. Het presidentschap van de Java'sche Bank werd als voorportaal beschouwd van de hoogste functie bij De Nederlandsche Bank⁷⁰ – en zo zou het ook in zijn geval uitwerken.

Trip nam met gemengde gevoelens afscheid: aan de ene kant gestreeld en opgelucht verlost te zijn van De Geer, die hem te dicht op de huid zat, aan de andere kant met pijn in het hart omdat hij van zijn werk als thesaurier-generaal had gehouden. Het moet zuur zijn geweest voor Trip dat De Geer kort na hem op Financiën het veld ruimde. Had Trip dit geweten dan zou diens vertrek niet zo vanzelfsprekend zijn geweest, tekende Beyen later op.⁷¹

Toen Trip in oktober 1923 naar de tropen stoomde, ontstond voor Beyen ruimte te zich nog meer te profileren, al zou hij zich niet buiten de door Trip aangegeven sobere paden begeven. Dat maakte het werken met zijn nieuwe minister, de antirevolutionaire voorman Hendrik Colijn, gemakkelijk en ongecompliceerd. Trip zou Beyen in Indië niet vergeten. Op zijn verre post zou hij op cruciale momenten sturing blijven geven aan Beyens loopbaan en ervoor zorgen dat deze naar het bankiers vak leidde. De carrières van Trip en Beyen zouden als gevolg daarvan vele jaren parallel lopen. Trip zou, nadat hij in 1931 president van De Nederlandsche Bank was geworden, zijn bezuinigings-‘missie’ uitvoeren en Beyen zou hem daarbij loyaal ter zijde staan.

3 BEZUINIGEN MET COLIJN

ONGEDWONGEN OMGAAN MET EEN INDRUKWEKKENDE FIGUUR

De komst van Colijn bood de 26-jarige Beyen een unieke gelegenheid om een veelzijdig politiek en bestuurlijk zwaargewicht en iemand die als ‘redder van het vaderland’ werd beschouwd, van nabij te leren kennen. Het aantreden van Trips opvolger, A. van Doorninck, liet nog enkele maanden op zich wachten, zodat Beyen als waarnemend thesaurier-generaal in nauwe samenwerking met Colijn diens eers te begroting, voor 1924, moest voorbereiden. “Ik was niet alleen waarnemend Thesaurier-Generaal, maar ‘acting’ zoals Engelsen en Amerikanen dat noemen.”⁷² Het smeedde een band, die jarenlang zou houden.

“Hij was, ook fysiek, een indrukwekkende figuur,” recenseerde Beyen decennia later het voorkomen van Colijn. “Hij was breedgeschouderd, zwaar en vierkant – er waren veel horizontale lijnen met als bekroning zijn ‘cheveux en brosse’. Hij had een sonore stem, sprak in gebeeldhouwde zinnen en met gebaren die op het toneel naast [de toen gevierde acteur -whw] Jan C. de Vos niet misplaatst zouden zijn geweest. Dit alles, moet ik zeggen, maakte op mijn respectloze aard geen heel grote indruk, maar het hoorde zo bij hem dat het niet anders had gekund. Hij was echt, het was geen comédie. Hij was dapper, grootmoedig, schonk zijn vertrouwen – ‘and he would not let you

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

down'. Ik heb niet alleen grote bewondering, maar ook oprechtte affectie voor hem gevoeld. Daarbij was hij zeer intelligent, met een grote gave om de essentialia van een probleem direct te zien."⁷³

Beyen zou ook na de Tweede Wereldoorlog, in de tijd dat de in 1944 overleden Colijn en diens politieke en economische inzichten werden verguisd, zijn waardering voor de anti-revolutionaire staatsman niet onder stoelen of banken steken. Zo herinnerde J. Zijlstra, collega-bewindsman en anti-revolutionair in het kabinet Drees III (1952-1956), zich hoe graag Beyen over Colijn sprak en hoe dat bijdroeg aan hun vriendschap. Beyen bleef Colijn zien als "een boeiende en oorspronkelijke man".⁷⁴ "Ik heb voor Colijn een warm plekje in mijn hart bewaard", merkte Beyen in het begin van de jaren zeventig op in een brief aan de historicus G. Puchinger.⁷⁵ Over Colijns professionele kwaliteiten oordeelde hij genuanceerd: "Ik heb grote waardering voor wat hij heeft gedaan en grote bewondering voor zijn instinctief inzicht in ingewikkelde problemen en zijn durf en doorzettingskracht. Maar hij was, uiteraard, niet een geschoold econoom of financier, of een eigenlijke zakenman."⁷⁶

Als voorbeeld van Colijns onervarenheid noemde Beyen dat deze bij wet de aflossing en wellicht ook de rente van de staatsschuld wilde veranderen. "Ik heb hem dat aanstonds uit zijn hoofd gepreut, door erop te wijzen, dat hij precies dezelfde resultaten zou bereiken door de stortingen in het Pensioenfonds der ambtenaren te verlanguzamen en dan zonder iets te doen dat op Staatsbankroet zou lijken, en het krediet van de Staat zou aantasten – wat heel duur zou uitkomen. Hij heeft ten slotte, gelukkig noch het een, noch het ander gedaan."⁷⁷ Ook al is het een veel latere terugblik van Beyen met alle filteringen van dien, het zegt iets van de omgang tussen de midden-twintiger en de midden vijftiger, die een ongedwongen karakter moet hebben gehad. Het was de basis voor een langdurige wederzijdse sympathie.

Ondanks de plezierige samenwerking met Colijn was na het vertrek van Trip de aardigheid er voor Beyen af op de Generale Thesaurie⁷⁸, zeker toen hij niet in aanmerking kwam voor de opvolging van Trip. Mogelijk was de leeftijd van Beyen, ondanks diens soepel functioneren als 'tweede man', een obstakel.⁷⁹ "Ik kon niet onder iemand anders werken, die, begrijpelijkwijs, van zijn kant ook niet goed wist wat hij met mij aan moest", zou hij later schrijven,⁸⁰ verwijzend naar Trips opvolger, Van Doorninck, later wel gekarakteriseerd als de 'ijzeren' thesaurier-generaal.⁸¹ Toch leek de nieuwe topman op de Generale Thesaurie Beyens stap niet te appreciëren.⁸² Tegenover Ernst Heldring klaagde Van Doorninck bij een kennismakingsbezoek van de vooraanstaander tenminste over gebrek aan steun van boven en van beneden. En met dat laatste doel de hij vast ook op de overstap van Beyen, die door Heldring als "de bekwaam adjunct van Trip" werd omschreven. "Het is een hulpbehoefende toestand daar bij Financiën", schreef Heldring op de laatste dag van 1923 in zijn dagboek.⁸³

SANEREN VAN DE STAATSFINANCIËN

Voor de volgens hem hoogstnoodzakelijke en grondige⁸⁴ sanering van de staatsfi-

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

Spotprent van Colijn getekend door Willem van Schaik.

nanciën koos Colijn in 1923 een receptuur dat er robuuster uitzag dan dat van zijn voorganger. Hij vaardigde de harde doels telling uit dat het begrotings tekort van de overheid van 150 miljoen gulden – op een begroting van 600 miljoen gulden – in twee jaar tot nul moest zijn terugggebracht en stelde in rondebestedingen de jaarlijkse bezuinigingsporties vast. Iedere bewindsman moest tien procent van zijn begroting inleveren. Daarover viel, anders dan onder De Geer, niet te onderhandelen.⁸⁵ Twee voors tellen sprongen er in het bijzonder uit: de bezuiniging van zestig miljoen gulden op overheids- en semi-overheidsprojecten en het plan om langdurig werklozen onder de arm enwet te laten vallen, in plaats van hen te steunen via een bijzondere regeling.⁸⁶ De economie leek er snel van op te knappen.

Beyen zou later de effectiviteit van Colijns financiële politiek uit die tijd in twijfel trekken. Vooral de inmiddels ingezet te conjuncturomslag zou de minister wind in de rug hebben gegeven en een onverwacht gunstige situatie aan de inkomstenkant van de begroting hebben opgeleverd. De internationale economische neergang die in 1921 was begonnen, verloor zijn scherpe kantjes al. In 1924 was de toestand van de staatshuishouding, zowel bij de winnaars als bij de verliezers van de Eerste Wereldoorlog, zelfs zo verbeterd dat een terugkeer naar de Gouden Standaard in 1925 mogelijk was, memoreerde Beyen in de eerder genoemde brief aan Puchinger. “Dit herstel is Colijn te hulp gekomen. [...] Nu wil ik niet beweren, dat Colijn niet de verdienste heeft gehad te voorkomen, dat de uitgaven stegen, zodat er dan, ondanks het meevallen der

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

middelen, toch weer een te kort zou zijn gekomen. Maar hij heeft (gelukkig) niet drastischbezuinigd. Hij heeft dat zelf niet gemerkt, liethij met het inzicht van de terzake kundige weten.⁸⁷ Beyen gaf tegelijkertijd wel toe dat de “richtlijn” die Colijn had uitgevaardigd, de “ronde getallen” die de ze inhield en het feit dat de bewindsman “handelde”, zegenrijk hadden gewerkt.⁸⁸

Maar het was volgens Beyen “zon der kwestie onrecht te zeggen dat De Geer een debâde achterliet. Ook De Geer zou van de conjuncturomslag hebben geprofiteerd.” “Colijn heeft dus meer eer geogst dan hij verdiende”, concludeerde hij, “maar later ook meer blaam, die hij dus ook niet verdiende. Daar is natuurlijk het niet deva lueren van 1934 en 1935 bijgekomen om het beeld volmaakt te doen zijn van de onmenselijke, economisch achterlijke reactiviteit die het toonbeeld was van de on sociaal georiënteerde en bovendien nog domme kapitalistische conservatief, waar men het nu zo over heeft”.⁸⁹

Toen Beyen eind 1923 Financiën verliet om een functie bij Philips in Eindhoven te aanvaarden, was dat zeker niet uit ongenoegen met Colijn. Er bestond voor hem geen twijfel over het nut van diens bezuinigingskoers. Zo verschenen in januari 1924, toen hij net vertrokken was bij de Thesaurie, twee stukken van zijn hand over ‘s Rijks Schatkist’, waarin hij het belang van de zogeheten vlottende (korte-termijn)schulden als indicator voor de financiële toestand van de staat relativeerde. Aan het slot daarvan merkte hij voor alle duidelijkheid op dat een hoge vlotten de schuld op zich zelf geen om en een ernstig verschijnsel is: “Ook ik ben van mening, dat met een inkrimping van die schuld met kracht moet worden voortgegaan.”⁹⁰

Het was niet alleen een voorlopige afscheidsgroet aan Colijn, maar ook een verlaten aan Trip. Het zuinige financieel-economische beleid dat beiden later – de een als president van De Nederlandsche Bank en de ander als minister-president – zouden voeren, kon in het algemeen steeds op steun van Beyen rekenen. Het drietal zou elkaar niet uit het oog verliezen en elkaar in de jaren twintig en dertig dikwijls ontmoeten, meestal als strijders voor dezelfde zaak. “Hij riep me menigmaal, wat ik ook was, waar ik ook zat, als hij met een of ander probleem zat”, aldus Beyen over zijn contact met Colijn.⁹¹ En omgekeerd wist hij Colijn ook te vinden als dat nodig was, bijvoorbeeld eind 1925 toen Beyen hulp zocht om de ondergang van de middenstandsbanken af te wenden. Hetzelfde gold en, dan nog in sterke mate, voor de relaties tussen Beyen en Trip, zoals uit het vervolg zal blijken.

Beyen had de eerschool van zijn carrière met glans doorlopen, ook al betrof het een terrein dat hem niet bij voorbaat had aangetrokken: “Als men mij voorspeld had dat ik de financiënkant zou opgaan, had ik het nooit geloofd.”⁹² Het zou bovendien de school zijn die bepalend zou zijn voor de richting waarin zijn loopbaan zich zou ontwikkelen. De Thesaurie-Generaal was traditioneel een broedplaats voor bankiers, en dat zou voor Beyen, ondanks zijn afkeer van cijfers, ook gelden. Zijn aanstelling bij Philips was in dat licht niet meer dan een intermezzo.

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

TIJD VOOR IETS ANDERS

Beyen was met Philips in contact gekomen toen hij op de Thesaurie betrokken was geweest bij de in 1921 totstandgekomene Internationale Glühlampen-Preisvereinigung (IGP), een op initiatief van de Duitse gloeilampenfabrikant Osram gevormd prijsskartel, waar ook Philips aan deelnam. Hij had in dit werk blijkbaar zoveel daadkracht en visie aan de dag gelegd, dat Anton Philips, de toen al befaamde topman van het Philipsconcern, hem een baan in Eindhoven aanbood.⁹³

Het tekent de avontuurlijke Beyen dat hij “meer uit nieuwsgierigheid dan met grote verwachting” toestemde.⁹⁴ Het was ook het begin van een patroon dat we vaker in zijn loopbaan zullen aantreffen: als de uitdaging was verdwenen en de verveling toesloeg, was het tijd voor iets anders, en het liefst ook iets dat beter betaalde.

Misschien had de kosmopolitische geest de Colijn hem wel gestimuleerd elders zijn vleugels uit te slaan. Colijns in het oog lopende militaire en bestuurlijke carrière in Nederlands-Indië (1893-1909), zijn geslaagde ministerschap van Oorlog en – ad interim – van Marine (1910-1913)⁹⁵ en zijn leidinggeven de positie tijdens de Eerste Wereldoorlog bij de Batavia'sche Petroleum Maatschappij, dochteronderneming van Koninklijke/Shell – toen al een van de grootste oliemaatschappijen ter wereld – zullen de ambitieuze en intelligente jonge ambtenaar hebben gefascineerd.

Het vertrek naar Eindhoven betekende dat er enige afstand ontstond tot het web aan nuttige relaties dat Beyen in Den Haag aan het opbouwen was. Op Trips kantoor was hij in aanraking gekomen met diens voorganger, oud-minister van Financiën en gevierd fiscalist A. van Gijn⁹⁶, en met M.W.F. Treub, oud-minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, en later ook van Financiën. En bij zijn bezoeken als ambtenaar aan het parlement ontmoette hij politici, onder wie de in financiën zeer geïnteresseerde sociaal-democraat F.M. Wibaut, sinds 1922 lid van de Eerste Kamer en al langer geliefd wethouder van Amsterdam.⁹⁷

Verder was hij in het begin van de jaren twintig samen met andere ‘jongeren’ uitgenodigd deel te nemen aan de ‘Vereeniging voor Staatswetenschappen’. Dit was een “intieme vriendenkring” van oud-leerlingen van prof. J. Oppenheim, kenner van het staats- en gemeenterecht. Onder de ‘nieuwelingen’ was ook E.N. van Kleffens, die Beyen in Den Haag voor het eerst terugzag sinds hun hilarische ontmoeting in Utrecht tijdens het studentenfeest op die februari-avond van 1916. Merkwaardig is dat Beyen Van Kleffens met diens zo karakteristieke uiterlijk bij de hernieuwde kennismaking eerst niet kon thuisbrengen.⁹⁸ Van Kleffens was begin 1923, na een jarenlang verblijf in het buitenland, in de rang van hoofdcommies aangesteld als souschef op de afdeling juridische zaken van het ministerie van Buitenlandse Zaken.

Op de maandelijke avonden in Sociëteit De Witte, waar over staatsrechtelijke en economische onderwerpen werd gedebatteerd, trof Beyen onder anderen de monetair deskundige G.W.J. Bruins, de internationaal jurist D. Josephus Jitta en de Rotterdamse hoogleeraar staats- en arbeidsrecht prof. C.W. de Vries aan. Beyen zou later in zijn loopbaan op verschillende terreinen intensief met hen samenwerken.

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

Dat gold ook voor L.A. Ries, die hem zou opvolgen als plaatsvervanger van de thesaurier-generaal en die later thesaurier-generaal zou worden. Beyen kende Ries sinds 1919, toen beiden als net afgestudeerde jurist (Ries had in Groningen gestudeerd) in Den Haag werkzaam waren. Ze hadden “toen en later menigen avond door gebracht met lange gesprekken over kunst, literatuur en politiek”.⁹⁹ Beyen ervoer een gesprek met Ries als “een groote geestelijke verkwikking”¹⁰⁰ en hij bewonderde hem zeer: “een van de intelligentste en geestigste mensen die ik ooit heb ontmoet”.¹⁰¹ De banden bleven hecht nadat Beyen elders een werkring had aanvaard. Beyen zocht hem altijd op als hij in Den Haag was.¹⁰²

De spectaculaire arrestatie van Ries in mei 1936 op verdenking van homoseksuele omgang met een minderjarige was voor Beyen, die toen als waarnemend president van de Bank voor Internationale Betalingen (BIS) in Bazel werkte, een volslagen verrassing – net als voor andere vrienden van Ries, onder wie Colijn, H.M. Hirschfeld, Van Kl effens en Van Lyn den. Beyen sprong direct voor zijn vriend in de bres en schreef een uitvoerige brief aan de gezaghebbers de reclasseringsambtenaar W.J. de Wit, die op verzoek van Ries een rapport opstelde over diens persoon, handel en wandel om dit aan de officier van justitie te overhandigen.¹⁰³ Beyen verklaarde “nooit maar iets [te hebben] bemerkt, dat had kunnen duiden op de neiging, die hem thans wordt toegedicht” en prees Ries’ vele “goede en fijne eigenschappen en zoo groote gaven”. De behandeling die Ries ten deel viel stemde hem dan ook “zeer treurig”. “Ik ben niet in staat den zin ervan te begrijpen.”¹⁰⁴

Ries was blij met deze steun en met de trouw van zijn andere vrienden, die volgens hem immuun waren voor de verdachtmakingen – wat niet gold voor de collega’s op het ministerie.¹⁰⁵ Hij kwam vrij en werd uiteindelijk van vervolging ontslagen, maar gerehabiliteerd werd hij nooit. Na zijn eervol ontslag eind 1936, konden Ries’ vrienden er bijvoorbeeld niet voor zorgen dat diens financiële en onderhandelingskwaliteiten opnieuw voor het land zouden worden ingezet. Toen Ries – intussen in Amerika wonend en in dienst van het Nederlandse Informatiebureau in New York – in 1944 te kennen gaf deel uit te willen maken van de Nederlandse delegatie naar de internationale monetaire conferentie in Bretton Woods, bleek noch de legatieleider Beyen, noch de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken Van Kl effens dat voor hun vriend te kunnen regelen.¹⁰⁶

AFSCHEID VAN DEN HAAG

Vertrek naar Philips betekende vooral afscheid van Den Haag. Beyen vond de residentie “ellegant” dan zijn vadersstad Utrecht. Den Haag was een stad waar “iedereen, tot welke klas ook behorende, wandelde”. “Voor wie er oog voor had” (en dat had Beyen) “was er steeds iets te zien dat om esthetische, historische of zuiver snobistische redenen de moeite waard was om naar te kijken”. Hij was er “heel gelukkig” geweest.¹⁰⁷

Dat laatste moet vast ook hebben geslagen op zijn persoonlijk leven. Johan Willem Beyen was op 28 maart 1922 – hij was toen 24 jaar – in Den Haag getrouwd met

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

Petronella Jeanne Geertruida ('Nelly') Hijmans van Anrooy, die hij, zoals eerder opgemerkt, tijdens zijn studie had leren kennen en met wie hij vermoedelijk zijn eerste vastertie had. Het paar woonde aan de Laan van Meerdervoort, waar een klein jaar later hun eerste kind, Karel Herman ('Has'), werd geboren – genoemd naar de vaders van Wim en Nelly.¹⁰⁸

Zijn Haagse ambtelijke omgeving maakte geen geheim van haar afgrijzen dat de inmiddels tot referendaris bevorderde Beyen voor een onzeker avontuur had gekozen. Hij die op het punt stond 'administrateur' te worden, – een jongeman met 'avenir', zoals dat toen in de residentie heette – gaf zijn veelbelovende carrière als ambtenaar op voor een baan in 'de industrie'.¹⁰⁹ Dat werd toen niet begrepen, en het tekent de ambitie van Beyen dat hij zich daar niets van aantrok.

4 IN DE BAN VAN ANTON PHILIPS

VERPLETTERENDE INDRUK IN EINDHOVEN

De twintigste eeuw, die bij Financiën slechts oorvoetend haar intrede deed, was in 1924 bij Philips in volle gang. Beyen kwam bij de onderneming in een periode dat deze bezig was uit te groeien tot een industriële gigant – zeker in de Nederlandse verhoudingen.¹¹⁰ Samen met de in dezelfde tijd groot geworden bedrijven als Koninklijke/Shell, Unilever, Enka/Aku (Akzo), de Koninklijke Nederlandsche Hoogovens en Staalfabrieken en De Staatsmijnen (DSM), zou Philips het Nederlandse industriële landschap in de twintigste eeuw domineren en het multinationale concern als ondernemingsvorm in Nederland tot bloei brengen.¹¹¹ De roep die in de jaren twintig van dit bedrijf en zijn topman uitging, trok talent naar Eindhoven. Daar bestond een rusteloze en vernieuwende atmosfeer en die pioniersgeest wilde Beyen wel eens ervaren. Van zijn kant beoogde Anton Philips met Beyen de juridische expertise van zijn expanderende onderneming te versterken met een in politieke en ambtelijke kringen ingevoerde jurist.¹¹²

Het concern probeerde met man en macht toegang te krijgen tot de internationale markten. Het was het tijdvak van technologische en commerciële doorbraken, zoals het begin van de radio. Als bedrijfsjurist was Beyen bemanningslid in de nog kleine cockpit van de ambitieuze onderneming en stond hij dicht bij de bedrijfstop. Hij raakte gefascineerd door het bedrijfsleven en ontdekte aan den lijve hoe ingewikkeld een expanderend bedrijf met een relatief kleine thuismarkt moest opereren op buitenlandse markten die aan alle kanten waren afgeschermd. Beyen werd belast met uitlopende opdrachten, die al snel internationale dimensies kregen. Hij leerde wat ondernemerschap was en kwam, onder andere via Anton Philips, ook in aanraking met de sociale kant ervan.

Anton Philips – “de grote man, de koopman wiens titanische kracht de Philipsmen sanderde en inspireerde”, zoals Beyen hem kenschetste – maakte een verpletterende indruk op hem. “Ik had het type man die een nieuw bedrijf kan scheppen en

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

groot maken, nog niet ontmoet – mijn vorming was academisch, de leiders die ik had ontmoet leidden bestaande instellingen, de scheppende mensen waarvan ik gehoord en gelezen had, waren schrijvers, kunstenaars. Het scheppen van een industrie op een heel nieuw terrein verlangt gaven die zeldzaam zijn: de bezetheid het nieuwe bedrijf tot stand te brengen, het vermogen om alle tegenslagen te overwinnen. Hij moet doorzetten tegen alle, ook redelijke twijfel in.”¹¹³

Dat ‘scheppen’ had ook een speelse kant, zoals Anton Philips dat tijdens zijn erepromotie aan de Rotterdamse Handelshogeschool in 1928 naar voren bracht: “[...] zowel mijn broer [Gerard] als ik hebben onze zaak eigenlijk nooit beschouwd als een taak, maar wel als een sport, die wij trachten onze medewerkers en de jongeren bij te brengen”. Het waren woorden die de cultuurhistoricus J. Huizinga waard vond aan te halen in zijn boek *Homo Ludens*.¹¹⁴ De nieuwe en spannende manier van opereren die de houding voortbracht – ook al gebeurde dit in Haagse oegenveregen, in de ‘provincie’ – moet de levendige Beyen hebben aangesproken. Van zijn kant had de industrieel plezier in zijn nieuws te aanwinst. Het was het begin van een langdurige en intensieve relatie van Beyen met het tot de verbeelding sprekende concern en met de familie Philips.

Beyens introductie verlooprommelig. Bijna niemand in het bedrijf was begin januari 1924 op de hoogte van zijn komst. En Anton Philips zelf, die sinds het afscheid van zijn oudere broer Gerard als voorzitter van de directie in 1922 alle touwtjes in handen had, was met vakantie. Men ontving de nieuweling niet temin vriendelijk. “Men eer Anton had nu eenmaal invallen de gedachten waarover hij niemand raadpleegde en ik was er blijkbaar een van”, noteerde Beyen later.¹¹⁵ Als ‘secretaris van de directie’ (bedrijfsjurist) kwam hij in dagelijks contact te staan met Anton Philips. Ook de platte organisatie van het toenmalige Philipsbedrijf, waarin de ex-ambtenaar aanvankelijk met moeite een weg vond, werkte dit in de hand. Zijn directe baas was de secretaris van het Philips-concern, H.F. van Walsem.

Beyen vond voor zijn gezin onderdak aan de Raiffeisenstraat 7, zo’n honderd meter van De Laak, het woonhuis van Anton Philips. Het was een statige tussenwoning, maar kennelijk een doorgangshuis. Een half jaar later verhuisden de Beyens naar Koekoeklaan 7 (nu nummer 19), een royale Philipswoning in het zogenoemde ‘Villapark’.¹¹⁶ Dat was een wijkje comfortabele huizen bestemd voor het hogere personeel, eveneens in de nabijheid van De Laak. Het ruime en vrijstaande huis van de Beyens was nog nieuw. Het had een enigszins landelijke uitstraling en keek toen aan de achterzijde uit op een gebied met weilanden en bossen. Het zal Beyen ongetwijfeld aan de omgeving van zijn jeugd in Bilthoven hebben doen herinneren.

Een paar maanden na Beyen deed ook studievriend Anton van Anrooy zijn intrede bij Philips, als bedrijfsarts. Die baan betrof het verlenen van medische zorg aan de hele Philips-gemeenschap, aan werknemers inclusief hun gezinnen. De bedrijfsartsen waren uitvoerders van het sociale beleid, waar Philips om bekend stond.

Het is onduidelijk in hoeverre Beyen met deze aanstelling iets van doen heeft ge-

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

Beyen (met sigaret) in de jaren dertig als commissaris naast Anton Philips (links).

had. Het is eerder plausibel dat de relatie die tussende Van Anrooy en de ook uit Zaltbommel afkomstige familie Philips bestond, de toegang tot het concern voor de net afgestudeerde Anton had vergemakkelijkt. Mogelijk had den die banden ook wat Beyen zelf betreft – zijn vrouw was immers een van oorsprong uit Zaltbommel afkomstige Van Anrooy – gunstig gewerkt op zijn indiensttreding. Er was wel een zekere betrokkenheid van Beyen bij de komst van zijn vriend. De ‘sociaal-economische afdeling’ van Philips verzocht Beyen per brief van 5 maart 1924 en ige haast te betrachten bij de vaststelling van de werkverdeling tussen Van Anrooy en de twee andere Philips-artsen. Het was kort dag. Van Anrooy zou immers op 10 maart in functie treden. Anton Philips had Beyen kennelijk gevraagd dit in overleg met de ze afdeling te regelen.¹¹⁷

VERANTWOORDELIJKE OPDRACHTEN

De chaotische kennismaking met Philips verhinderde niet dat Anton Philips Beyen al snel inschakelde en hem verantwoordelijke opdrachten toeschoof. Het weer geven van de belangrijkste activiteiten die Beyen uitvoerde in de korte tijd dat hij in dienst van Philips was, geeft niet alleen inzicht in wat hij in 1924, begin 1925 meemaakte en wat hij ervan opstak, maar laat tegelijkertijd zien hoe het concern zich een plaats in Nederland en in de wereld probeerde te verwerven.

Als voorbereiding op ‘het grote werk’ moest Beyen nagaan of de aanstaande ver-

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

hoging van de invoerrechten op gloeilampen in België nog was af te wenden – een reis die voor de onervaren Beyen op een mislukking uitliep omdat hij zich bij de neus liet nemen door malicieuze contacten (een echec waar Anton Philips zich niet druk over maakte)¹¹⁸ – en een onderzoek ter plekke naar de invoerbepalingen op radiobuizen op de Britse markt.¹¹⁹ De ze missies dienden hooguit als voorbereiding tot ‘het grote werk’, dat zich al spoedig aandeede.

Pikant was Beyens rol in de zomer van 1924 in het offensief van Philips bij het ministerie van Financiën in Den Haag om Duitsland te bewegen het invoerverbod op radiolampen te beëindigen op straffe van stopzetting van Nederlandse overheidskredieten die eerder aan Osram (en andere Duitse industriële bedrijven) waren verleend. Aan Beyen de taak zijn vorige werkgever op dit punt te bewerken en hij voerde daarover gesprekken met onder anderen de nieuwe thesaurier-generaal, Van Doorninck.¹²⁰

Philips zet te krachtig gescht in. In een met ‘streng vertrouwelijk’ getooid brief aan oud-minister van Financiën S. de Vries Cz., die toen ‘Regeringscommissaris voor de Uitvoering van het Nederlandsch-Duitsche Credietverdrag’ was, schreef het concern op 3 juli 1924 “door toevallige omstandigheden” en “uit directe bron” gehoord te hebben dat de Duitse concurrent Osram veel meer Nederlands krediet had genoten dan waar het recht op zou hebben. Philips drong erop aan Osram en de drie aandeelhouders van dit bedrijf (Siemens, AEG en het bankiers huis Koppel) van verdere Nederlandse kredieten uit te sluiten.¹²¹

De actie om toegang tot de Duitse markt keerde zich echter tegen de Eindhovenese strategen. De leiding van Osram kwam achter Philips’ interventie in Den Haag en protesteerde op 11 juli in een woedende brief aan Beyens directe superior, Van Walssem. Als de zaak niet werd teruggedraaid, zou er geen sprake meer kunnen zijn “van enige betrekking in de toekomst tussen onze firma’s of tussen ons persoonlijk”, dreigde Osram-directeur W. Meinhardt uit Berlijn.¹²² Verontwaardigd over het lek, dat volgens Eindhoven bij De Vries of Van Doorninck lag,¹²³ ging Philips snel overstag. De vriendschappelijke relatie met het Duitse bedrijf – Philips en Osram waren partners in de Internationale Glühlampen-Preisvereinigung – was te belangrijk.

Beyen bezocht het Departement van Financiën om de schade te beperken en mee te delen dat “wij op een verdere behandeling der zaak geen prijs stelden”. Helemaal afblazen zou echter niet lukken. Financiën was niet meer in staat het onderzoek tegen Osram te stoppen. Daarvoor was het reeds in een te ver stadium, schreef Beyen aan Van Walssem. “Het is daarom niet mogelijk de eenmaal opgeroepen geesten weder geheel te bezweren, wat ik trouwens wel dacht.”¹²⁴

NAAR DUITSLAND EN FRANKRIJK

Van grote invloed was Beyens bemoeienis met de financiering van de Hamburgse onderneming C.H.F. Müller GmbH, vooraanstaand fabrikant van röntgen- en radiobuizen,¹²⁵ en met de vermetele plannen van Anton Philips om de Franse markt open te breken. Müller was in het begin van de jaren twintig om twee redenen en interessant

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

voor Philips. Het Duitse bedrijf zou van nut kunnen zijn bij de productie en het op de markt brengen van de verbeterde röntgenbuis die in het begin van de jaren twintig door A. Bouwers in het Natuurkundig Laboratorium van Philips was ontwikkeld – de zogeheten Metalix. Bovendien zou Philips via Müller de Duitse markt voor radiobuizen kunnen binnendringen.¹²⁶ Toen het Hamburgse bedrijf in grote financiële problemen raakte, sloeg Anton Philips zijn slag, met Beyen als zijn pion.

Op 16 september 1924 overviel een telefoontje uit Hamburg een hoge onderhandeling delegatie van Philips die op het punt stond van Eindhoven naar Bad Homburg te reizen voor onderhandelingen met Osram over een wereldomvattend gloeilampenkartel. Karl Friedrich von Siemens van het Siemens-concern, die ook een belang in Osram bezat, had alle lopende schulden ('wissels') van Müller-eigenaar Max Liebermann overgenomen en dreigde het bedrijf in handen te krijgen, meldde een functionaris van Müller. Bij aankomst in zijn hotel besloot Anton Philips een afvaardiging, met onder anderen Beyen, nog diezelfde avond naar Hamburg te sturen om de zaken te keren en de schade die voor Philips dreigde, af te wenden.¹²⁷

Beyen kon drie dagen later Anton Philips in Bad Homburg vanuit Hamburg telefonisch geruststellen dat er in principe een oplossing was bereikt en dat er een conceptovereenkomst voor de financiering van Müller was opgesteld. "Volgens de nog jonge heer Beyen had een z.i. bijzonder hoogstaand advocaat, Dr. [Alfred] Kauffmann, het verdrag ontworpen", aldus de toenmalige Duitse bedrijfsjurist van Philips, W.K.W. Brümmer, in zijn memoires.¹²⁸

De conceptovereenkomst leidde tot een akkoord, dat Philips voortaan als een soort bankier voor Müller en zijn eigenaar Liebermann deed optreden.¹²⁹ Maar het ging Anton Philips om de volledige controle over Müller en dochteronderneming Radio-Röhrenfabrik Hamburg (RRF).¹³⁰ Op 3 mei 1927 – Beyen was toen al vertrokken bij Philips en Brümmer had diens rol in de betrekkingen met Müller overgenomen – deed het Anton Philips duidelijk genoeg Beyen onder geheimhouding mee te delen "dat wij het Müller-Geschäft in zijn geheel hebben overgenomen".¹³¹

Het was Beyens eerste zakelijke contact met het Duitse bedrijfsleven en zijn eerste kennismaking met het Duitsland van na 1918. Eén gebeurtenis was hem in Hamburg in het bijzonder bijgebleven: de vlucht van een pasgebouwde Zeppelin over de stad. "De straten waren vol met naar het luchtschip starende mensen. Naast mij stond een vrouw uit de kleine burgerstand die riep: 'Deutschland wird wieder hochkommen.' Weinig beseftte ik tot welke tragedie voor de wereld dit op zichzelf begrijpelijke gevoel van gezonde nationale trots zou leiden."¹³²

Met de advocaat Kauffmann bleef Beyen contact houden. Daarvan getuigt een briefwisseling, die zeker tot het eind van de jaren dertig doorging. De (joodse) Kauffmann heeft zich dan in Londen gevestigd, waar Beyen hem van tijd tot tijd opzocht. De banden zouden verder aangehaald worden nadat Beyen in 1939 zijn presidentschap van de Bank voor Internationale Betalingen in Bazel innulde voor een toppositie bij Unilever en hij vaker in Londen moest zijn.¹³³

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

Beyen zwijgt in zijn memoires over de kwestie van het open en van de Franse markt voor elektronenbuizen. Misschien omdat hij hier recht tegenover Anton Philips kwam te staan. Aan de andere kant was het standpunt dat Beyen verdedigde heel fatsoenlijk. Het ging om het plan van de Philips-topman om onder andere naam een aparte, niet al te kapitaalkrachtige verkoopmaatschappij in Frankrijk op te richten voor radiobuizen. Zo wilde Anton Philips een overeenkomst omzien die hij eerder met een Franse fabrikant had gesloten die te veel ging knellen. Beyen, die naar Frankrijk was gestuurd om de operatie voor te bereiden, zag meteen de juridische en ethische risico's en wees de manoeuvre met kracht van de hand. Het op deze wijze ontduiken van bestaande handelsbelemmeringen zou volgens hem averechts werken.

Op briefpapier van hotel Continental in Parijs schreef hij aan de secretaris van de vennootschap, Van Walsem, dat Philips niet is gediend met "een prutsvennootschap [...], met een prutskapitaal onder een gecamoufleerde naam. [...] Wat een wapen in de handen van de concurrentie! Wij hebben een goeden naam in Frankrijk, die wij op slag zou den verliezen". De directeur van de bestaande Franse Philips-organisatie, L. van Rillas, deelde Beyens standpunt, en Anton Philips bond in.¹³⁴

WERKEN AAN EEN NEDERLANDSE BBC

Over de gevarieerdheid van het werk bij Philips kan Beyen niet geklaagd hebben. Ook het grote maatschappelijke belang dat er vaak aan verbonden was, zal hem hebben geboeid. Zo belastte Anton Philips hem al snel met het 'omroepdossier', waar de topman groot belang in stelde. De stap van het fabriceren van radiobuizen naar het produceren van radiotoestellen leek een logische, ook al was die bij Philips niet direct gezet. Maar toen het eenmaal zover was, vloeiende betrokkenheid bij de omroep daar bijna vanzelfsprekend uit voort.

De steeds nauwere samenwerking van Philips met de Nederlandsche Seintoestellenfabriek (NSF) in Hilversum had in dit verband een tweeledig effect. Het verschafte Philips noodzakelijke productiecapaciteit om componenten voor radiotoestellen te maken – en korte tijd later de complete apparaten – en een kanaal om de vorming van een Nederlands omroepbestel, waar de NSF zich sterk voor maakte, van zeer nabij te volgen.¹³⁵ Beyen kreeg de taak erop toe te zien dat de belangen van Philips veiliggesteld waren.

Hij begon zich met de zaak te bemoeien toen NSF en Philips hun koers hadden bepaald. Er zou een nationale omroep moeten komen naar het model van de Britse BBC. Alle bij de nationale radio-industrie betrokken particuliere bedrijven zouden in de nieuwe organisatie moeten deelnemen. Bij minister van Verkeer en Waterstaat G.J. van Swaaij lag al enige tijd een "Request inzake broadcasting" van NSF-directeur A. Dubois om de Nederlandse BBC op te zetten.¹³⁶ In afwachting van een kabinetsbesluit had een aantal bedrijven eind 1923 alvast een Radio-Omroep-Maatschappij opgericht, met onder andere Philips en de NSF als participanten en Dubois als "voorlopige voorzitter".¹³⁷

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

Beyen kon zich geheel vinden in het idee van een BBC-achtige nationale omroep en probeerde met alle macht de talmende regering in Den Haag tot een besluit daarover te brengen. Zo zet te hij Anton Philips aan tot het schrijven van een brief aan minister van Financiën Colijn, die zijdelings met de kwestie te maken had en zelf enthousiast was voor de radio als medium. Met kracht pleitte de brief voor de BBC-oplossing: de bevoegdheid tot omroepen komt in handen van enkele ondernemers, de staat heft een bedrag van iedere luisteraar. “Men heeft hier een nieuwe figuur, waarmee enig Hollander misschien zal opkijken, omdat zij niet past in wat hij altijd heeft gemeemaakt, doch de radio zelf past daar nu eenmaal ook niet in en men moet dus de bakens verzetten”, aldus de brief, die Colijn tot slot opriep zijn “machtigen invloed aan te wenden”. (...) “Wie weet hoe lang het anders nog wacht! De industrie zou U daar zeker dankbaar voor zijn.”¹³⁸ Het lijkt weinig twijfel dat Beyen de brief zelf heeft geschreven.¹³⁹

De besluiteloosheid van het kabinet verhinderde niet dat de experimentele radio-uitzendingen van de NSF en de met dit bedrijf verbonden Hilversumsche Draadloze Omroep (HDO)¹⁴⁰ steeds minder experimenteel werden en dat de kring van luisteraars steeds groter en enthousiaster werd. Philips steunde de uitzendingen in ruime mate. Het bedrijf maakte een keuze uit de programma's en financierde deze. Vooral de door Philips gesponsorde uitzendingen van het Concertgebouworkest onder leiding van Willem Mengelberg waren bij het luisterpubliek populair.¹⁴¹ ‘De Philips-H.D.O-Radiodienst brengt de Mengelberg Concerten in uw huis!’, luidde een advertentie in die dagen.¹⁴²

Bij de financiële hulp van Philips voor deze concerten was Beyen direct betrokken geweest. Het idee was afkomstig van radio pionier Willem Vogt, die uit de NSF/HDO-stal kwam en daar onder meer verkoopleider en omroeper was.¹⁴³ Voor de noodzakelijke fondsen had hij zich gewend tot Anton Philips, die er Beyen mee belastte. En met deze “jonge man, volgens de laatste mode gekleed, ‘tiré à quatre épingles’”, deed Vogt geslaagd zaken, zoals hij later memoreerde.¹⁴⁴

Om de luisteraars te informeren over het programma-aanbod – en de radio verder in de samenleving te laten doordringen – besloten de NSF en Philips eind 1924 een omroepblad uit te geven met Vogt als redacteur. De eerste *Radio Luistergids* kwam op 8 januari 1925 uit.¹⁴⁵ Een van Beyens laatste klussen in dienst van Philips was het verwerven van de copyrights van de BBC-programmagegevens voor dit radioblade. “Ik dankte er mijn eerste radio aan, die nog hoofdzakelijk krassende geluiden voortbracht.”¹⁴⁶

Ondanks Beyens herhaaldelijk uitgesproken optimisme dat het opzetten van een omroepstelsel zich in de door Philips en NSF gewenste richting ontwikkelde, schiep het kabinet-Ruijs de Beerenbrouck geen helderheid. Bovendien ondervond de bundeling van belangen de fabrikanten tot stand wilden brengen om de licentie voor een nationale omroep te bemachtigen, steeds meer tegenstand. Het moment om tot een Nederlandse BBC te komen vergleed. Waar minister Van Swaaijnog bereid was

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

via een wetsontwerp een nationale omroeporganisatie op te richten, zat zijn opvolger M.C.E. Bongaerts op een andere golflengte.¹⁴⁷

Steeds meer potentiële gegadigden, onder andere op godsdienstig (NCRV, KRO, VPRO) en politiek gebied (VARA), hadden het braakliggen de omroepsterrein inmiddels ontdekt. Ze wilden zelf, en niet onder curatele van bedrijven en overheid, de ether in om de mogelijkheden van het nieuwe medium radio voor de verspreiding van hun gedachten uit te buiten. De verzuiling drong binnen, het radiolandschap werd verkaveld, een Nederlandse BBC zou er niet komen en het omroepdebat zou voortduren tot op de huidige dag.¹⁴⁸

De gedachte Nederland een nationale omroep te bezorgen, heeft Beyen niet meer losgelaten. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zou een studiec commissie waarvan hij lid was, een warm pleidooi houden voor versterking van de nationale omroep in het naoorlogse Nederland. “De nationale taak [...] kan [...] niet tot haar recht komen in een stelsel als dat, het welk Nederland vóór den oorlog heeft gekend”, stelde de Commissie Radio Omroep van de Studie-Groep voor Reconstructie Problemen in oktober 1943 vast. En zij sprak zich uit voor een stelsel “waarbij de omroep zou worden verzorgd door een nationale instelling, waarnaast aan vrije omroepverenigingen een plaats zou moeten worden ingeruimd [...]”.¹⁴⁹ Deze omwenteling zou geen kans maken. De bestaande omroepen kwamen “glorieënd uit de strijd”.¹⁵⁰

EEN INVLOEDRIJK KARTEL

Terugkijkend beschouwde Beyen het bijwonen van de eerste vergaderingen in Parijs over het Internationale Gloeilampenkartel ‘Phoebus’ “zon der twijfel” als de interessantste ervaring tijdens zijn periode als bedrijfsjurist bij Philips. “Het was mijn eerste kennismaking met grote internationale onderhandelingen.”¹⁵¹ Hij was er vermoedelijk bij toen het Duitse bedrijf Osram, het Amerikaanse International General Electric en Philips op 14 mei 1924 een principeakkoord bereikten voor een wereldomvattend gloeilampenkartel. Het moest in de plaats komen van de Internationale Glühlampen-Preisvereinigung, die Philips en Osram in 1921 hadden gesloten. Het Parijse overleg leidde in 1925 tot gedetailleerde afspraken voor verdeling van de wereldmarkt voor gloeilampen tussen de belangrijkste producenten uit de Verenigde Staten, Europa en Japan. De overeenkomst zou ongebreidelde concurrentie tegengaan en vele jaren van kracht blijven.¹⁵²

De Philips-tijd was Beyens eerste uitgebreide internationale ervaring in zijn loopbaan. De besprekingen die hij voor Philips voerde, deden hem door heel Europa reizen. Daar moesten de markten worden veroverd. Uit de veelheid van opdrachten die hij kreeg en die steeds belangrijker werden, kan worden afgeleid dat het hem goed afging. De talenkennis, die toch al goed was, werd geperfectioneerd, en hij maakte kennis met de omgangsvormen van het internationale bedrijfsleven. Het gaf hem een open blik op de wereld, waar hij vervolgens als bankier, en in de jaren vijftig als minister van Buitenlandse Zaken, zijn voordeel mee zou doen.

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

De overvl oed aan activiteiten maskeert het feit dat Beyens Eindhovense tijd slechts vijftien maanden du urre. Begin 1925 vroeg Trip als president van de Java s che Bank, hem ‘gedel egerde’ van het bijkantoor van de ze bank in Amsterdam te worden. “Het aanbod was gl a ns rijk en voor iemand van mijn leef tijd verbluffend”, aldus Beyen.¹⁵³ Bij Philips bes tond alle begrip voor zijn besluit en tijdens de ver gadering van commissarissen van 12 februari 1925 “moet de Heer A.F. Philips tot zijn spijt meedelen, dat Mr. Beyen ons gaat verlaten”. Hij sprak van “een prachtig aanbod”.¹⁵⁴

Als opvolger van Beyen probeerde Philips Meinoud Rost van Ton n in genaam te trekken. Rost, een leeftijdgenoot van Beyen, zocht een goede va s t e positie nadat hij een aantal ja ren op financieel gebied voor de Volkenbond in Oosten rijk had gewerkt. Beyen en hij hadden in Jan de Bordes, Utrech tenaar en net als Beyen reünist van het Utrechts ch Studen ten Corps, een gemeens ch a p pel ij ke vriend en moge ij k kwam via dit kanaal het contact tu s s en Rost en Philips tot stand. Rost haakte ech ter na en kele weken af omdat hij, ondanks de voor die tijd mooie salariëring van tienduizend gulden per jaar, het bedrijfsleven toch minder geschikt vond.¹⁵⁵

BLIJVENDE VERKNOCHTHEID AAN PHILIPS

Beyens vertrek betekende niet het einde van de relatie met Philips. De ze bleef nauw, zowel met het bedrijf als met de familie. Er is sprake van een bijzondere affiniteit van Beyen jegens de onderneming en vooral jegens Anton Philips. Eind 1926 verzocht Beyen hem om een exemplaar van het “zoo uitsteken de profielportret” dat hij boven het bureau van Antons dochter Annetje had zien hangen en “dat mij U doet zien, zoals ik U zoo dikwijls aan Uw schrijftafel zag zitten”.¹⁵⁶ Beyen maakte deel uit van de kleine kring vertrouwelingen van Anton Philips, waar je bij hoorde of niet.

De familie Beyen en de familie Philips hielden elka ar, ook na Beyens vertrek uit Eindhoven, op de hoogte van elka ar s wedervaren. Met Antons schoonzoon en latere leider van het concern, P.E.S. Ot ten, en zijn vrouw An netje ontstond even eens een hartelijke verhouding. Ot ten was in het zelfde jaar als Beyen bij de onderneming ge a rri veerd en bei den raakten langdu rig bevriend. Van 1933 af zou Beyen als commissaris en een jaar later als vice - voorzitter van de ra ad van commissarissen weer direct betrokken zijn bij de leiding van het concern – dan al een van de grootste elektronische bedrijven ter wereld. Hij werd bovendien houder van een van de zogeheten prioriteitsaandelen, en dat tekent het vertrouwen dat Anton Philips in Beyen stelde.¹⁵⁷

FEESTREDE

Zijn verknocht h eidaan Anton Philips en diens levenswerk toonde Beyen op zaterdag 17 maart 1934, toen de ondernemer met een grootse manifestatie in Eindhoven zijn zestigs teverjaardag, zijn veertig jarig bedrijfsjubileum veertig jaar Philips-concern vierde. Na een massaal defilé van het personeel viel Beyen de eer te beurt de jubilaris toe te spreken voor het front van de verzamelde Philips-‘familie’ van zo’n dertien duizend werknemers. Hij deed dat namens de ra ad van commissarissen, waarin

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

hij nog maar net was benoemd en waarvan hij – hoewel in leeftijd de jongste van het college – vice-voorzitter was.¹⁵⁸

De toen 36-jarige Beyen deed dat van papier, nauwgezet articulerend met een jonge hoge stem, staande in de wind – zijn haren verwaaid op zijn al wat kalende hoofd.¹⁵⁹ Daar stond geen leidersfiguur, die met zijn charismatische bewoordingen het vergaarde Philips-personeel tot grote aanhankelijkheid voor hun bewonderde groteman aanzette. Het was meer de intellectueel die sprak. De bewoordingen die Beyen voor zijn feestrede koos komen nu gezwollen over, maar toen drukten ze vermoelelijk zijn werkelijke gevoelens uit. En het is niet ver gedacht dat hij met zijn filosofische onderbouwing tegelijkertijd aangaf hoe hij zelf zou willen functioneren.

Zo prees hij bovenal “de scheppende persoonlijkheid” en de “motorische kracht” van Anton Philips. “Het scheppende genie is een van de mysteriën, die maken dat het leven op deze wereld te leven waard is, omdat het de eindeloze bekoring heeft van onverklaarbaar en ondefinieerbaar te zijn. Hun arbeid onderscheidt zich van dien van gewone stervelingen. [...] Ten onrechte spreekt men hier van het geheim van het succes. Het is veel eerder raadsel, dat een mens in staat is een zoodanig elektriserend invloed op zijn medemenschen uit te oefenen, dat wij onder zijn leiding een bedrijf opbouwden gelijk de Philipsfabrieken.” Daarnaast toonde Beyen zijn bewondering over het inzicht dat de jubilaris had getoond door in het steeds groter wordende concern de medewerkers “zelfstandigheid te laten” zonder dat dit zijn eigen invloed aantastte. En hoe goed hij de familieverhoudingen wist in te schatten, bleek aan het slot: “En naast u in het koninkrijk, dat gij hebt geschapen, staat mevrouw Philips als een koningin in den waarsamen zin des woords. Wel gezegend is een bedrijf, dat zulk een menschenpaar als leiders heeft!”¹⁶⁰

5 IN HET VOETSPOR VAN TOPBANKIER VAN HENGEL

VAN GLOEILAMPEN NAAR HET GOUD

Net als bij Philips onderging Beyen bij zijn aantreden als gedeegeerde tot de Javasche Bank een cultuurschok. Beroepsmatig, maar zeker ook qua omgeving, want hoe verschilde Amsterdam niet van Den Haag, om in dit verband nog maar te zwijgen over Eindhoven.

Verder was de bankierswereld voor hem “een nieuwe wereld die noch met de overheid noch met de Philipsmaatschappij gelijkenis had”. De “fraaie grachtenpanden aan de Keizergracht bij de Vijzelstraat” ademden “een atmosfeer van deftigheid, die men in geen Ministerie vond” en die te vergelijken was met de atmosfeer in de burelen van De Nederlandsche Bank, die toen aan de Oude Turfmarkt was gevestigd.¹⁶¹ Beyens collega, H. Meinesz, sinds september 1917 gedelegeerde¹⁶², met wie de samenwerking niet geruisloos verliep, was daar als “patriciër” volstrekt op zijn plaats.¹⁶³

Het werk zelf was de nieuwe gedelegeerde niet geheel vreemd. Hij beschikte sinds zijn tijd op de Generale Thesaurie al over een behoorlijke monetaire en bancaire ba-

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

gage. Dat neemt niet weg dat voor zijn omgeving ook deze overstap als een verrassing kwam, waar men zich – Beyen inmiddels kennende – al snel en gemakkelijk mee verzoende. Zo gaf een vriend als commentaar: “Ach, [...] van gloeilampen waar je niets van weet naar goud waar je niets van weet is niet zo’n overgang.”¹⁶⁴

Het gezin Beyen betrok in Amsterdam Oud-Zuid aan de Hacquartstraat een ruim herenhuis, gebouwd in de stijl van de Amsterdamse School. Daar werd in de zomer van 1927 dochter Frédérique (‘Friede’) geboren. De woning bevond zich in een rustige buurt niet ver van Apollolaan en De Laaijsestaat. Ook het Rijksmuseum, waar Beyen zijn zoon Has in aanraking bracht met kunst¹⁶⁵, en het Concertgebouw, waar de muziekliefhebber Beyen aan zijn trekken kwam, waren niet ver.

EERVOLLE POSITIE BIJ DE JAVASCHE BANK

De Javasche Bank was – met actieve bemoeienis van koning Willem I – op 24 januari 1828 via verlening van een ‘octrooi’ opgericht om de tot dan toe chaotische uitgifte van munten en bankbiljetten in Nederlands-Indië in goede banen te leiden en de handel te bevorderen.¹⁶⁶ Het werkterrein van de nieuwe circulatiebank strekte zich dus ook uit tot dat van de handelsbanken – zoals dat tot 1932 eveneens voor De Nederlandsche Bank zou gelden. Verder waren de aandelen van beide centrale banken in particuliere handen en was het streven naar winst een belangrijk doel. Beide banken hadden overigens wettelijk niet de plicht samen te werken. De relatie ontwikkelde zich in de praktijk. De twee centrale banken konden niet om elkaar heen, omdat ze kassier van het Rijk, respectievelijk van het Gouvernement van Nederlands-Indië waren en de Indische overheidsrekeningen voor een deel via de Nederlandse schatkist liepen.¹⁶⁷ Ter verduidelijking waarom Beyens benoeming een zeer eervolle was, en in welk bancaire milieu hij terecht kwam, is het noodzakelijk op de geschiedenis van de Javasche Bank in te gaan. En om te kunnen begrijpen waarom Trip juist zijn veelbelovende leerling koos voor de post van gedelegeerde, moet de toestand worden beschreven waarin de ze nu in de vergetelheid geraakte, maar toen prestigieuze bank in 1925 verkeerde.

Begin 1891 had de directie van de Javasche Bank besloten “een eigen kantoor of delegatie te Amsterdam” te vestigen en een ‘te en ze gedelegeerde’ te benoemen. Doel was “verlevendiging van zaken”.¹⁶⁸ Daarmee kwam een einde aan een jarenlange relatie met de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM), die de Javasche Bank sinds 1829 in Amsterdam had vertegenwoordigd na de weigering van De Nederlandsche Bank op een verzoek uit 1828 die positie in te nemen.¹⁶⁹

Sinds ze zelf in de jaren tachtig van de vorige eeuw in bankzaken was gegaan, was de NHM op het punt van handelsbancaire activiteiten een concurrent van de Javasche Bank geworden,¹⁷⁰ wat de wens voor een eigen ‘Agentschap’ in Amsterdam begrijpelijk maakte. Bovendien bleken de gedelegeerden een nuttig kanaal te vormen voor overleg met De Nederlandsche Bank. Met ingang van 1 april 1906 werd de dependance in Amsterdam officieel ‘Bijkantoor der Javasche Bank te Amsterdam’ genoemd, en

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

de chefs zouden tekenen als ‘de Gedeegeerden’.¹⁷¹ In 1922 werd de positie van de Javasche Bank nader geformaliseerd met de totstandkoming van de Javasche Bankwet.

‘INDISCHE TOESTANDEN’

Toen Trip in het voorjaar van 1923 werd benaderd voor de post van president van de Javasche Bank in Batavia, stak hij zich zonder het te beseffen in een wespennest. Een escalerend meningsverschil tussen de Javasche Bank en het ‘Gouvernement’ van Nederlands-Indië over het voorsel de aandeelhouders het exorbitant hoge dividend van 166 procent uit te keren als gevolg van de behaalde winst over het boekjaar 1921/1922, was teruggeslagen op de toch al moeizame betrekkingen van de Javasche Bank met De Nederlandsche Bank. Die verhouding was gespannen wegens de onafhankelijke goudpolitiek van de koloniale centrale bank, en de dividendkwestie droeg bij tot verdere vergiftiging van de relatie. De Nederlandsche Bank had de Javasche Bank namelijk in en kort na de Eerste Wereldoorlog tegen een (lage) vooroorlogse prijs goudgeleverd ter ondersteuning van de Nederlands-Indische gulden, en juist de gedeeltelijke verkoop door de Javasche Bank van de zegoudvoorraad tegen een hogere prijs had bijgedragen tot de exploderende winst. Van enig overleg hierover met Amsterdam was geen sprake geweest. Behalve dit zakelijke conflict speelde op de achtergrond een strijd om de macht – zeggenschap van De Nederlandsche Bank, die sinds 1914 werd geleid door president G. Vissering, over de Javasche Bank.¹⁷²

De president van de Javasche Bank, Zeilinga, die fel streed voor de onafhankelijkheid van zichzelf en zijn bank, was voorts trekt overtuigd van zijn gelijk en toonde zich niet onder de indruk van de gerechtelijke stappen die het Gouvernement gemachtigd was te nemen. Hij liet zich de les niet lezen, noch door het Gouvernement, noch door de centrale bank in het ‘moederland’.¹⁷³

Deze “Indische toestanden” waren Trip, die eind juni 1923 was benoemd tot directeur van de Javasche Bank om zich op zijn presidentschap voor te bereiden, onvoldoende bekend.¹⁷⁴ Maar de vroegere thesaurier-generaal was de juiste man om de uit de hand gelopen situatie, die felle debatten in de media tot gevolg had¹⁷⁵, in rustiger vaarwater te brengen. Het feit dat Trip met Vissering een “jarmlangesamenwerking in goede en aangename verstandhouding” deelde¹⁷⁶, zal daaraan hebben bijgedragen. De open, rustige, tactvolle en met humor begiftigde Trip, die een reputatie bezat dat hij zijn tegenstanders niet doodstak maar ze onder de grond aaide¹⁷⁷, had in deze kwestie geen last van “enig psychisch letsel” en opereerde “onverstoord”.¹⁷⁸

TRIPS STRATEGISCHE KEUZE

Na Zeilinga’s reguliere aftreden op 1 juli 1924 en met Trip aan het roer van de Javasche Bank klaarde de lucht spoedig geheel op. Datzelfde jaar nog vond het slepen de conflict zijn einde¹⁷⁹ en gingen de beide circulatiebanken – zonder koloniaal of moederlandsyndroom – hartelijk met elkaar om. Dat is onder andere af te leiden uit de inhoud en de aard van de regelmatige briefwisseling tussen beide presidenten en

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

Buste van de bankier A.J. van Hengel.

het bezoek dat Vissering begin 1925 aan Trip in Batavia bracht in aansluiting op zijn reis naar Zuid-Afrika. Een onderschrijving van de herstelrelatie was vooral ook de grote eensezindheid waarmede bij de banken in april 1925 met Groot-Brittannië meewerkten aan het gezamenlijke herstel van de Gouden Standaard. President Vissering kon in mei tijdens de gemeenschappelijke vergadering van directie en commissarissen van De Nederlandsche Bank met genoegen melden dat “de samenwerking met de Javasche Bank volledig hersteld is”.¹⁸⁰ De verstandhouding bleef goed, en De Nederlandsche Bank en de Javasche Bank bejegenden elkaar sindsdien als volwaardige centrale banken.¹⁸¹

Voor de net als gedelegeerde van de Javasche Bank aangetreden Beyen was de herinvoering van de Gouden Standaard een plechtigen ogenblik, dat hij niet zonder opwinding beleefde. De volgende dag stond de Javasche Bank op de Beurs van Amsterdam opeens in het middelpunt van de belangstelling waardoor hij zich, al was hij niet meer dan een boodschapper van het nieuws, zich nogal belangrijk vond. Tot zijn verbazing vroegen men hem zelfs om commentaar.¹⁸²

De benoeming van Beyen als opvolger van F.L.A.M. van Ogtrop, een van de twee gedelegeerden op het Amsterdamse ‘bijkantoor’ van de Javasche Bank, was een strategische keuze van Trip. Deze wilde een vertrouweling in de Amsterdamse vestiging om zich ervan te verzekeren dat de Javasche Bank in rustig vaarwater zou blijven. En hij was ervan overtuigd dat Beyen ervoor zou kunnen zorgen dat de relatie met De

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

Nederlandsche Bank goed bleef. Beyen maakte die verwachting ken nelijk al snel waar. Trip schreef in de zomer van 1925 aan Vissering: “[...] en ik twyfel niet of Gy zult in onze meening deelen, dat wy met Beyen een goede keuze deden”.¹⁸³

Beyen en Vissering ontwikkelden een vruchtbare contact. De correspondentie tussen beiden onderstreept het bestaan van nauwe consultaties. Zo meldde Beyen “ingevolge telefonische afspraak”, eind 1926, “vertrouwelijk” aan Vissering wat hij had vernomen over de besprekingen tussen de ministers van Koloniën en Financiën over het plan de Javasche Bankwet van 1922 aan te passen en over de gevolgen daarvan voor de Wet van De Nederlandsche Bank.¹⁸⁴

De band tussen Beyen en Trip was zo nauw en vertrouwd dat Trip Beyen zelfs raadpleegde in personele kwesties. Toen Trip in 1925 bijvoorbeeld een naaste medewerker op het hoofdkantoor van de Javasche Bank in Batavia zocht, hielp Beyen met het uitkiezen van H.M. Hirschfeld.¹⁸⁵

GIDS IN DE WERELD VAN BANKEN EN GELD

Behalve met De Nederlandsche Bank onderhield het Bijkantoor namens de Javasche Bank als Nederlands-Indische circulatiebank betrekkingen met de regering in Den Haag en met bankrelaties in Europa. Geheel nieuw voor Beyen was de centrale plaats die de Amsterdamse effectenbeurs in die tijd innam als dagelijks trefpunt van bankiers, commissionairs en andere belanghebbenden.¹⁸⁶

Beyen maakte als onderdeel van de inwijding in het bankiersvak zijn opwachting bij de top van de Amsterdamse financiële wereld. Van hen ken de hij enkele bankiers die contact hadden gehad met de Algemene Thesaurie toen hij daar werkte, onder wie Theo van der Beugel van Labouchère & Co, met wie Beyen nauw bevriend zou raken. De vooraanstaande gerespecteerde Amsterdamse bankier A.J. van Hengel was echter “vrijwel de enige, die zonder bijzon dere aanleiding” notitie van hem nam, zou Beyen zich later herinneren. “‘Arie’ had een bruskerie over zich, die ik, alumnus van de Utrechtse Universiteit, als ‘Leids’ herkende, en waarmede ik wel wist om te spreken. Er ontstond spoedig een vriendschap tussen ons waarbij hij zich van zijn aardigste kant liet kennen.”¹⁸⁷

Van Hengel leerde Beyen de beginselen van het bankvak, “bepaalde eenvoudige regels die men bijna domweg moest volgen”: een bankier die meer rente voor geld biedt dan de marktrente, is óf een slecht rekenaar, óf hij is ‘foet’ – in beide gevallen moet men hem zijn geld niet toevertrouwen; te groot profijt betekent gewoonlijk te groot risico; een bank moet altijd haar risico’s verdelen en beperken, en voor iederedient bestaat een grens, ook voor de allerbste.¹⁸⁸ Het zal niet verbazen dat een bankier volgens Van Hengel in de allereerste plaats een flinke portie “common sense” in zijn mars moest hebben.¹⁸⁹

De ervaren oudere collega maakte ook indruk op Beyen door zijn meer algemene levens- en managementadviezen, zoals: doe nooit iets om bij overwegingen, om redenen die niets met de zaak zelf te maken hebben; en geef het toe als je een vergissing

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

hebt gemaakt – veel slecht risico's worden te lang aangehouden omdat de bankier zichzelf niet wil toegeven, dat hij dom is geweest. “Van Arie leerde ik tenslotte dat het bankvak de school der bescheidenheid is – hoe weinig bescheiden hij zelf uiterlijk soms leek.”¹⁹⁰

Was professor Suijling Beyens baken in de wetenschap geweest, had Trip hem ter Thesaurie begeluid op de eerste schreden in de ambtenarij en het geldwezen, had Colijn hem van zeer nabij kennis laten maken met een geveerdpoliticus/bestuurder en was Anton Philips zijn voorbeeld van een moderne ondernemer, Van Hengel was Beyens grote gids in de wereld van banken en geld.¹⁹¹

Van Hengel moet daarvoor de aangewezen figuur zijn geweest. Hij is gekarakteriseerd als “een man van bijzondere gaven, doortastend en energiek, begiftigd met een door een scherp intellect gebreidelde fantasie”, die bovendien “grote energie” bezat en “heilige huisjes niet placht te sparen”.¹⁹² Van Hengel bezat naast zijn aandringen op bescheidenheid in bankzaken sterallures en gebruikte als devies ‘quod licet Jovi, non licet bovi’, dat ook zijn ex libris sierde.¹⁹³ Hij kon kwaad en agressief worden als anderen zijn snelle intellect niet konden bijbenen. Met de denigrerende opmerkingen die hij dan maakte, vervreemde hij velen van zich.¹⁹⁴ Beyen moet zich hierin hebben herkend. Daarbij beschikte Van Hengel over een fabelachtig goed geheugen.¹⁹⁵

Zelf in 1916 op dertigjarige leeftijd directeur van de de Amsterdamse Bank geworden, wist Van Hengel uit ervaring wat een jong, intelligent en ambitieus man als Beyen moest bezielen. Dat de Amsterdamse bankier naast zijn werk altijd tijd vond voor andere activiteiten, zoals het lezen van filosofische boeken, en dat hij tegen gesproken wenste te worden,¹⁹⁶ zal het contact met de belezen en breed geïnteresseerde Beyen alleen maar hebben vergemakkelijkt.

Van Hengel, die net als Beyen rechten had gestudeerd, had “een open oog voor de ontwikkeling van het bankwezen in al zijn gebiedingen”.¹⁹⁷ Enerzijds was hij een behoudend bankier. Zijn bank stond bekend om een zeer strikte kredietpolitiek. “Volgens Van Hengel was elk krediet dat niet direct te liquideren viel ongezond en in dat licht zag hij voor de bankier een betrekkelijk kleine rol weggelegd.”¹⁹⁸ Aan de andere kant was hij vooruitstrevend. Zo nam Van Hengel, die een grote voorliefde voor wiskunde had¹⁹⁹, bij de Amsterdamse bank in 1924 het initiatief tot de oprichting van het Bureau van Statistiek. De afdeling, later Economisch Bureau genoemd, maakte financieel-economische overzichten van landen en sectoren,²⁰⁰ “de eerste studieactiviteit binnen het Nederlandse bankwezen”.²⁰¹ Verder had hij als een van de weinigen oog voor de organisatorische problemen die voortkwamen uit de schaalvergroting van de banken.²⁰² De combinatie van orthodoxie en vernieuwing zou Van Hengel kenmerken en bijdragen aan zijn mooie carrière, die niet door iedereen met welgevallen werd bekeken. In conservatieve bankkringen wekte zijn geprononceerde zelfbewustzijn irritatie op.²⁰³ Zo maakte Ernst Helldring in augustus 1925 in zijn dagboek melding van de “wilde, gladdere Van Hengel”.²⁰⁴ Hij wordt niet temin beschouwd als “een van de weinige grote Nederlandse bankiers van het interbellum”.²⁰⁵

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

REDDING VAN ROTTERDAMSE BANK ALS VOORBEELD

Het belangrijkste werkerterrein van Van Hengel lag toen Beyen hem leerde kennen, al enige tijd in Rotterdam, waar hij als gedelgeerd commissaris de Rotterdamsche Bankvereniging (Robaver) – zoals de in 1863 opgerichte Rotterdamsche Bank in 1911 was gaan heten na een fusie met de Deposito- en Administratiebank²⁰⁶ – van de ondergang moest redden. De bank had na de fusie een periode van overnames en groei doorgemaakt en op uitgebreide schaal kredieten aan het bedrijfsleven verstrekt. Maar toen grote debiteuren – vooral het Rotterdamse concern n.v. Wm.H. Müller & Co (scheepvaart, cargadoorzaken, erts handel, buitenlandse mijnbouw) – door een tegenvallen de conjunctuur in de problemen kwamen en de kredieten niet tijdig konden aflossen, bleek de Robaver geen reserves te hebben opgebruikt om de verliezen op te vangen.²⁰⁷

In samenwerking met De Nederlandsche Bank besloot minister Colijn van Financiën op 30 juni 1924 tot een forse steunverlening. Hij stelde een garantiëbesluit beschikbaar van uiteindelijk 60 miljoen gulden. “Een structureel moment” in “de directe bemoeiing” van de staat met het bankwezen.²⁰⁸

Beyen zou later Colijns moed in deze kwestie prijzen: met het besluit “heeft hij niet slechts de Rotterdamsche Bank gered, maar het Nederlandse geldwezen gespaard voor een crisis die onafzienbare schade aan de economie van het land zou hebben gebracht”.²⁰⁹

De consequentie was dat de expansieve president-directeur, W. Westerman, bijgenaamd ‘Willemde Veroveraar’, en directeur J.P. van Tienhoven bij de Robaver het veld moesten ruimen.²¹⁰ Op zoek naar een saneerder lieten Colijn en De Nederlandsche Bank het oog vallen op Van Hengel, die een wijdverbreide reputatie als doortastend bankier genoot en die, zoals boven vermeld, het bankvak als “school der bescheidenheid” beschouwde. Hij zou in de directie van de Robaver moeten komen en de leiding van het Rotterdamse bankbedrijf op zich moeten nemen. Zijn mededirectieleden in Amsterdam wilden hem echter slechts naar Rotterdam laten gaan als hij daar gedelegeerd commissaris zou worden. In deze functie zou Van Hengel tijdelijk wel de macht bij de in nood verkerende bank krijgen, maar bleef hij toch iemand van buiten. Van Hengels banden met Rotterdam mochten niet te nauw worden. Colijn boog onder druk van de omstandigheden – een snelle oplossing was vereist – en eind oktober 1924 nam Van Hengel in het hoofdkantoor aan de Boompjes 77 de teugels in handen.²¹¹

Hij zou er tot 1 april 1927 blijven. Zijn bewind bracht de Robaver weer in het financiële ga-reel en was zo succesvol dat overheid en crediteuren aan de ze bankcrisis uiteindelijk geen cent verloren.²¹²

Beyen zou spoedig de gelegenheid krijgen in het voetspoor van Van Hengel te treden en een reputatie van kundig bankier en doortastend saneerder op te bouwen. Hij zou daarin even succesvol zijn als zijn bewonderde voorbeeld. Het zou hem opnieuw een carrière sprong opleveren, een benoeming in de hoofd directie van diezelfde Rotterdamse bank die door Van Hengel weer op het rechte spoor was gebracht. Het is

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

De jonge bankier Beyen.

niet te ver gezocht in Beyens latere Rotterdamse aanstelling de hand van Van Hengel te zien.

OMVALLENDE MIDDENSTANDBANKEN

Het werk voor de Java'sche Bank slokte Beyen niet geheel op. Hij hield tijd vrij voor andere activiteiten. Ambitieuze en eerzuchtig als hij was, voelde hij zich "geleid" door de uitnodiging van de Algemene Centrale Bankvereniging voor den Middenstand (ACB), waarbij tientallen middenstandsbanken waren aangesloten, toe te treden tot de raad van commissarissen. Het deed hem kennelijk niet dat de sfeer en de achtergrond van de bank niet die van zijn eigen milieu waren. Bovenal was de functie voor hem aantrekkelijk. "Er ging voor mij van een commissariaat een zekere glans uit [...]." Maar Beyen accepteerde – "niet zonder trots" – het verzoek pas nadat hij van De Nederlandsche Bank een positief antwoord had ontvangen op zijn vraag hoe de ACB ervoor stond en of hij het commissariaat derhalve al dan niet kon aanvaarden.²¹³

Het was niet onverstandig van hem navraag te doen. In het begin van de jaren twintig waren, behalve de Robaver, vele andere banken en financiële instellingen in moeilijkheden geraakt. S.F. van Oss lanceerde in 1924 in *Haagsch Maandblad* met reden de term "bank-crisis".²¹⁴ Het was zelfs tot liquidaties gekomen, zoals in 1922 in het geval van de Marx & Co's Bank te Rotterdam. Die ondergang zou De Nederlandsche Bank uiteindelijk 26,9 miljoen gulden kosten. Daarom hield ze voortaan de zwakke

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

broeders in de gaten, waaronder de met sterk wisselende resultaten kampen de middenstandsbanken – dit ondanks het feit dat De Nederlandsche Bank in die dagen formeel nog geen toezicht hield op het kredietwezen.²¹⁵

Des te vreemder is het dat Beyen al snel nadat hij in juli 1925 commissaris was geworden, tot zijn ontzetting ontdekte dat de toestand van de 'Algemene Centrale' meer dan alarmerend was.²¹⁶ Twee vragen komen hier op. Had hij – bijvoorbeeld door zijn frequente contacten met de financiële wereld op de Amsterdamse beurs of in zijn gesprekken met Van Hengel – niet moeten weten in welke wankele positie het bankwezen voor de middenstand verkeerde? En als de centrale bank deze financiële instelling speciaal in het oog hield, had men daar dan niet eerder in de gaten welk gevaar ze liep?²¹⁷

Zeker is dat De Nederlandsche Bank op 3 mei 1924 in dringende informatie had gekregen over de belabberde financiële en bestuurlijke situatie bij de centrale middenstandsbank. Op die dag meldten leden van de raad van toezicht van de Algemene Centrale (die de dagelijkse controle op de directie uitoefende) tijdens een bezoek aan de directie van De Nederlandsche Bank dat ze "den toestand by de A.C.B. niet machtig [...] kunnen blijven, wanneer zy niet den steun van De Nederlandsche Bank hebben" en dat ze, in overleg met de centrale bank, de falende hoofddirecteur, Cornelis Loeff, zouden willen vervangen.²¹⁸

Discussies binnen de raad van toezicht en de raad van commissarissen onderstreepten in de maanden daarna slechts de wankele positie waarin de bank verkeerde. Tegelijkertijd valt op dat de centrale bank desondanks jaarverslag en winst- en verliesrekening van de ACB bleef goedkeuren.²¹⁹ Ook al was de stormbal aan de Oude Turfmarkt – waar De Nederlandsche Bank toen zetelde – vermoedelijk nog niet geseen, men had Beyen op zijn minst indringend en vertrouwelijk kunnen waarschuwen. Mogelijk was men er verheugd over dat hij, als veelbelovende, onbevooroordeelde skundige van buiten, zich met de zwalkende middenstandsbanken ging bemoeien en wilde men hem niet bij voorbaat afschrikken.

SAMENBALLING VAN BANKEN

De redding die onder Beyens leiding met vaste hand plaatshad en de lijnen volgde van Van Hengels saneringsoperatie bij de Rotterdamse Bankvereniging, vormde een wapenfeit van de eerste orde in het begin van zijn loopbaan. Het is daarom van belang diepgaand op deze episode in te gaan. Ze laat zien hoe Beyen in tijden van crisis groeide en tot grote prestaties kwam, vaak met steun van zijn vroegere leermeesters en zijn netwerk van relaties. Er ontstond bij Beyen een passie om de zaak tot een goed einde te brengen. Als die hartstocht er eenmaal was, dan was Beyen niet te stuiten en kon een kwestie hem langdurig en volledig in beslag nemen. Dan was hij een gedreven man. Dat zou ook in het verdere verloop van zijn carrière blijken.

De Algemeene Centrale Bankvereniging voor den Middenstand kwam voort uit de Algemene Nederlandsche Centrale Middenstands Credietbank. Deze werd in 1914

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

opgericht op initiatief van minister M.W.F. Treub van Landbouw, Nijverheid en Handel en met steun van De Nederlandsche Bank. Treub zag door de snelle concentratie van de grote banken en het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog de positie van de tientallen kleine banken voor de middenstand snel achteruitgaan, wat de mogelijkheden van kredietverlening aan midden- en kleinbedrijf aantastte. Hij zou zelf na 1916 ruim tien jaar president-commissaris van de nieuwe bank zijn.²²⁰

Toch beantwoordde de samenballing na verloop van tijd niet aan de verwachting. Na een voorspoedig begin bleken de confessionele banken – zoals de rooms-katholieke Hanzebanken en de protestantse Boazbanken – grottendeels hun eigen weg te gaan. De verzuiling eiste haar tol. Verder gaf de top van de nieuwe financiële instelling in de eerste jaren meer blijk van een idealistische dan van een commerciële visie op bankieren. Bovendien decentraliseerde men liever dan dat er centraal leiding werd gegeven. Dit alles creëerde een zwakke organisatie en een wankele kapitaalstructuur.²²¹

In 1918 stond de bank voor de ondergang. Het was aan de reorganisatie van de nieuwe hoofd directeur, Cornelis Loeff, en aan de interventies van president-commissaris Treub te danken dat de regering en De Nederlandsche Bank het vertrouwen in de centrale middenstandsbank niet verloren.²²² Het kabinet verhogde de staatsgarantie zelfs van een naar anderhalf miljoen gulden. Om de goede bedoelingen zichtbaar te maken, ging de bank in maart 1919 verder onder de naam Algemeene Centrale Bankvereniging voor den Middenstand. De “inventieve en moderne bankmanager”²²³ Loeff slaagde erin meer bevoegdheden naar de Algemeene Centrale te halen. Andere banken sloten zich aan, en er vormde zich gedurende enige tijd een centrale middenstandsbank, die tot het ‘rampjaar’ 1923 floreerde.²²⁴

Daarna keerde het tij op dramatische wijze. Zojuist aangesloten banken in Ternouwen, Zutphen en Delft gingen failliet, en elders ontstonden grote verliezen op uitgezet teningen, met als grootste probleem een dubieuze debiteur van het kantoor Schiedam ter waarde van bijna een half miljoen gulden – een bedrag dat een ‘normaal’ middenstandskrediet in die dagen verre te boven ging. De positie van hoofd directeur Loeff verzwakte zienderogen, en zijn bank raakte in een diepe crisis. Het werd er niet beter op nadat een aantal onafhankelijke Hanzebanken gedwongen was surseance van betaling aan te vragen. ‘Wie volgt?’, was toen de vraag van velen, die al met de vinger wezen naar de Algemeene Centrale.²²⁵

Dat was de situatie die Beyen al spoedig in beslag zou nemen nadat hij medio 1925 commissaris was geworden en vrijwel direct op voorspel van de voorzitter van de raad van commissarissen, Treub, die hij nog kennde uit zijn Haagse tijd op de Thesaurie, eveneens werd benoemd in de machtige raad van toezicht.²²⁶ Het had er alles van weg dat Treub – zwaar weer vrezend – Beyen bewust naar de voorste linies dirigeerde.

DE BOM BARST

Aanvankelijk verliep het optreden van Beyen binnen de Algemeene Centrale nog in alle rust, hoewel hij zich al snel bewust werd van de risico's die de directie van de

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

bank had genomen. In de tweede vergadering van de raad van toezicht die hij bijwoonde, vielen twee interventies op. Beyen zorgde ervoor dat er een einde kwam aan het tijd roven de voorlezen van de notulen en hij maande tot voorzichtigheid met de kredietverlening “in verband met de liquiditeit van de AC” en “ondanks de houding van de NB [De Nederlandsche Bank]”.²²⁷

Kort daarop verlangde hij een omschrijving van de dekking voor de verleen de kredieten die de tienduizend gulden te boven gaan, en zo zou voortaan geschieden.²²⁸ Hij had, zo lijkt het, als nieuwkomer al vanaf het eerste moment gezag in dit forum. Eind oktober stelde hij de directie, nadat deze weinig opwekken de cijfers had versprekt over het eerste halfjaar, de boude vraag: “Waar gaat het naar toe?” Hoofd directeur Cornelis Loeff bewaarde zijn optimisme, maar de steeds zeer kritische L. Bern. J. Gorris opperde of het niet eens tijd was met De Nederlandsche Bank te gaan spreken.²²⁹

De invloedrijke Gorris, een van de pioniers van de middenstandsorganisaties, verloor daarna al snel het weinige vertrouwen dat hij nog had in de leiding van de bank en werd verdere verantwoordelijkheid voor het belid te dragen. Hij diende per 1 december zijn ontslag in als commissaris en lid van de raad van toezicht van de Algemene Centrale en als lid van de raad van plaatselijke commissarissen van het kantoor Amsterdam. Met een ongebruikelijke publieke aanval op hoofddirecteur Loeff – een verklaring voor de Amsterdamsche Winkeliersvereniging, waarvan op 16 december verslag werd gedaan in het *Algemeen Handelsblad*²³⁰ – hing Gorris vervolgens de vuile was buiten.²³¹ Snel handel en was nu geboden om de bank overeind te houden.

Beyen was hier vanaf het begin direct en actief bij betrokken. Hij maakte deel uit van de afvaardiging van de Algemene Centrale – het gezelschap bestond verder uit president-commissaris Treub, en de directeuren Loeff en H.J.J. Post – die op 17 december bij De Nederlandsche Bank aanklopte voor steun om de onrust als gevolg van Gorris' aftreden en uitlatingen te dempen. Maar de top aan de Oude Turfmarkt weigerde op dit beslissen de moment medewerking en dacht er niet over de garantie te verhogen die de centrale middenstandsbank genoot en die sinds 1918 anderhalf miljoen gulden bedroeg.²³²

Beyen had vast gerekend op voortzetting van de steun van De Nederlandsche Bank, en het wegvallen daarvan trof hem diep. “Het kenmerkende van de crisis [...] is voor my [...] niet zoozeer de door de Heer Gorris veroorzaakte ongerustheid, als het wegvallen van de steun van De Nederlandsche Bank geweest. Dat ik met de cyfers der Algemene Centrale bankvereniging voor ogen, niet eerder de zaak aanhangig heb gemaakt, komt alleen, omdat ik door de Directie [van de ACB] immer in de waan was gebracht, dat zy op dien steun kon rekenen,” zou hij eind december aan minister van Financiën Colijn schrijven.²³³

Toen Beyen de directie van De Nederlandsche Bank duidelijk maakte dat hij zich door haar belid gedwongen kon voelen zijn commissariaat neer te leggen, voorzag de leiding van de centrale bank nieuwe problemen. Ze verwees de ACB-delgatie met

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

s poed naar minister Colijn²³⁴, die het premierschap van zijn eerste kabinet – zoals toen de regel was – combineerde met een vakministerschap, dat van Financiën. Met de volledige steun van president-commissaris Treub ondernam Beyen deze missie. Hij ging niet zonder troef op 18 december naar de bewindsman, met wie hij eind 1923 zo pleziërig had samen gewerkt. De ze “zou begrijpen dat mijn aftreden niet alleen een run op de Middenstands Bank zou veroorzaken, maar ook het merendeel van de hem nastaaende [protestants-christelijke] Boazbanken in grote moeilijkheden zou brengen”.²³⁵

Colijn antwoordde niet meteen. Hij kon de zaak niet beoordelen en wilde “niet blindelings” een garantie op zich nemen. Verder speelde mee dat de bewindsman demissionair was.²³⁶ Toch had Colijn, zoals gebruikelijk, weinig tijd nodig voor een beslissing. Al een dag later deed hij de jonge commissaris een aanbod. De Algemene Centrale kon rekenen op een – nog niet door het parlement goedgekeurde, dus voorlopig geheime – extra staatsgarantie van tien miljoen gulden, te verspreken aan De Nederlandsche Bank voor een krediet aan de ACB. Hieraan werd wel uitdrukkelijk de voorwaarde verbonden “dat de leiding van de Algemene Centrale Middenstandsbank tydelijk wordt opgedragen aan een [...] persoon, die vol doen de waarborgen biedt, dat eventueel noodige reorganisaties [...] met kracht worden doorgevoerd”. En daarvoor kwam volgens Colijn slechts één persoon in aanmerking: Beyen zelf.²³⁷

Op dezelfde maandag dat Colijn de brief aan de ACB verstuurde met het aanbod dat hij de zaterdag ervoor aan Beyen had gedaan, gaf de laatste opening van zaken in een vergadering van de raad van commissarissen. Met applaus gaven commissarissen blijk van hun instemming met zijn optreden. Toen vervolgens de voorzitter van de raad van toezicht en de hoofddirecteuren hun functies aan hem ter beschikking stelden, had Beyen de gewenste manoeuvreerruimte verkregen en alle macht in handen.²³⁸ Hij kon aan de slag, ze ker nadat Trip uit het hoofdkantoor van de Javasche Bank te Batavia seinde er geen bezwaar tegen te hebben dat Beyen zich met dit karwei zou belasten²³⁹ – ondanks gesputter van medegelegeerde Meinesz.²⁴⁰

BREKEN MET ‘OUDE RÉGIME’

De nieuwe ‘sterke man’, die nu in een soortgelijke rol terecht was gekomen als Van Hengel bij de Robaver, ging krachtadig te werk. Beyen realiseerde zich direct dat hij de bank alleen zou kunnen saneren met een hem volstrekt toegewijde hoofddirecteur. Door zijn positie als gedeegeerde bij de Javasche Bank kon hij de dagelijkse leiding van de ACB immers niet in handen nemen. Hij zocht een hoofddirecteur “dien ik en als mensch, en wat zyne capaciteiten betreft, volkomen kan vertrouwen. Dat de tegenwoordige Hoofddirecteuren zullen moeten aftreden, zoodra zulks [...] mogelijk is, staat voor mij vast”.²⁴¹ Het leek hem wenselijk “aanstonds radicaal met het oude régime te breken”.²⁴²

Al snel vlogen hoofddirecteuren Loeff en Post de laan uit. In een rapport voor de raad van toezicht oordeelde Beyen vernietigend over de manier waarop zij de centrale leiding van de Algemene Centrale hadden uitgeoefend. “Waar zy [de hoofddirec-

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

tie] moest contrôleren heeft zy slechts geconfereerd. [...] De leiding is ook overigens, èn tegenover het personeel èn tegenover de directeuren der bykantoren en zelfstandige banken, èn tegenover de credietnemers ten eenemale te kort geschoten. By haar actie ontbrak iedere vaste lyn.”²⁴³ En wat Loeff betreft meende hij deze “nimmer” te kunnen aanbevelen “voor welke nadere functie dan ook, hetzy by de Algemeene Centrale of bij een nieuwe Vennootschap”.²⁴⁴

Als nieuwe topman benoemde hij zijn leeftijdsgenoot W.C. Posthumus Meyjes. De ze hoofdamtenaar op De Nederlandsche Bank had – “uit enthousiasme, omdat het moeilijk zou zijn”²⁴⁵ – zijn diensten bij Beyen aangeboden en kon van zijn directie verlof krijgen. “Ik had hem nog nooit eerder gezien maar nam hem aanstonds aan.”²⁴⁶ “Ik maakte hem Hoofddirecteur van het lekkeschip en we hebben het samen dichtgetimmerd ‘against heavy odds’.”²⁴⁷

De benoeming bleek een goeden greep. De jongemannen konden het uitstekend met elkaar vinden en zaten op één lijn. Posthumus Meyjes, die de dagelijkse leiding had, voerde zonder probleem uit wat bewindvoerder Beyen noodzakelijk achtte. En Beyen dekte zijn hoofddirecteur als de zonde vuur kwam te liggen. Er ontstond zo een voor het bankwezen “unieke situatie: beide machthebbers zijn 28 jaar oud. Gezamenlijk hebben zij de leeftijd, maar niet de ervaring die iemand normaaliter moet hebben wil hij in aanmerking komen voor de benoeming tot voorzitter van de raad van toezicht resp. hoofddirecteur”.²⁴⁸ De Nederlandsche Bank leek tevreden: “De Heer Beyen pakt de zaak flink aan,” merkte president Visseling begin maart 1926 waarderend op.²⁴⁹

Beyen ontwikkelde al spoedig een visie op wat er met de middenstandsbanken moest gebeuren: de Algemeene Centrale Bankvereniging ontkwam niet aan liquidatie. “Het staat immers wel vast, dat de verliezen een zoo groot deel van het kapitaal bedragen, dat voortzetting zonder een aanmerkelyk bedrag aan nieuw kapitaal onverantwoord is”, en dat kapitaal zou er niet komen, zo voorzag hij. Dat wilde volgens hem niet zeggen dat er geen toekomst was voor een rendabel bankwezen voor de middenstand, al zou dit “nimmer byzonder winstgevend” zijn. “M.i. moet men van deze gelegenheid gebruik maken om op de ruïnes van het separatistische middenstandsbankwezen één gezond middenstandsbankwezen voor Nederland op te bouwen.”²⁵⁰

Het is niet verwonderlijk dat de onverwachts uitgebroken crisis en de daaropvolgende stroomversnelling van besluiten, spanning en opstandigheid veroorzaakte binnen de gevestigde bancaire kringen van de Algemeene Centrale. Het gemor kwam eind maart 1926 naar buiten op een vergadering van de voorzitters van de plaatselijke raden van commissarissen. Vooral Beyens voornemen om de bank centraler te leiden moest het ontgelden. Verder vond men dat de nieuwe machthebber te weinig inlichtingen over de toekomstplannen had gegeven. De ontevredenheid greep zodanig om zich heen dat Beyen zijn toevlucht nam tot het machtswoord. Hij zou het bijltje erbij neerleggen als de plaatselijke commissarissen de door hem voorgestelde centrale lei-

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

Beyen (rechts) met Posthumus Meyjes.

ding bl even afwijzen. Hij ei s te hun vertrouwen en hun medewerking bij de noodzakelijke sanering, omdat de middenstandsbanken “in staat van beleg”²⁵¹ verkeerden.

Hi er bl eek de rugdekking van president-commissaris Treub van grote waarde. Kort nadat Colijn aan Beyen alle zeggenschap over de Algem eene Centrale had toevertrouwd, schreef Treub aan Beyen: “Het is wel haast onnoodig U te melden, dat ik, nu de leiding geheel in Uw hand gelegd is, U geheel behulpzaam zal zijn bij het doorzetten der maatregelen, welke Gij voor het weer op de been brengen van de zaak noodig acht.”²⁵² Er on t s tond een samenwerking als die tussen “een ‘oude wijze kater’ en een jong getalenteerd manager”,²⁵³ Treub, dan 67 jaar, moet verwantschap met Beyen hebben gevoeld. Hij zal in de jonge machthebber de snel denkende, geniale individualist hebben herkend die hij zelf was.²⁵⁴ Beyen keek later op Treub terug als een leermeester uit zijn jeugd, als “een uitzonderlijk man, een enorm intellect, helemaal los van heilige huisjes en een geniale verfrissende figuur, maar een slecht zakenman, met een heel slechte kijk op mensen”.²⁵⁵

Treub zou steeds de kant van Beyen en Posthumus Meyjes kiezen en dempte de onrust met een indringende brief.²⁵⁶ Deze zorgde ervoor dat de commissarissen van de kantoren, zoals geëist, schriftelijk hun afhankelijkheid aan Beyen betuigden. Ze zouden geleidelijk hun macht geheel verliezen.

Ook binnen de raad van toezicht laaiden de gemoederen hoog op, vooral op het punt van de door Beyen gewenste limitering van de kredietverlening door de aange-

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

sloten banken en de centrale controle van de hoofddirecteur daarop. Beyens verdediging was vooral organisatorisch. In de eerste fase van de sanering moest volgens hem “krachtig en resoluut worden ingegrepen daar zacht heelmeesters stinken de wonden maken. De fout van de meesterorganisatoren is juist, dat zij zich niet gedurende tenminste één jaar weten los te maken van het *Erwerb-Streben*. In zulk een periode moet men voor alles krachtig doortasten en de oogen daarbij de snoodsluiten voor de rentabiliteit. Opbloei en rentabiliteit in de toekomst zijn immers afhankelijk van onze gezondheid”.²⁵⁷

Het leek alsof twee werelden botsen: “aan de ene zijde de wat oudere middenstandsbank- en bondsbestuurders, [...] aan de andere zijde een tweetal jonge intellectuelen die, hoewel met een nog beperkte bankervaring trachten het vak professioneel uit te oefenen. [...] De leden van de raad van toezicht zitten dus tussen hameren en aambeeld. Bij iedere confrontatie met de twee machthebbers delven zij dan ook het onderspit”.²⁵⁸ Het was ook de confrontatie tussen de wat naar binnen gerichtte vertegenwoordigers van de middenstand en de uit een andere ‘subcultuur’ afkomstige moderne bestuurders met een brede blik op de wereld. Beyen en Posthumus Meyjes slaagden er vooral in het vertrouwen te winnen omdat ze meer waren dan kille snijders en hakkers. Ze gaven er blijk van hart voor de zaak te hebben. Ondanks hun wezenlijk andere afkomst geloofden beiden in het bestaansrecht en het maatschappelijk belang van het krediet voor de middenstand.²⁵⁹

OVERSPANNEN DOOR TEGENWERKING

Hoewel De Nederlandsche Bank Beyens optreden “met sympathie” begroet te²⁶⁰, ontstond er voortdurend wrijving tussen de Oude Turfmarkt en de nieuwe energieke leiding van de Algemene Centrale Bankvereniging voor den Middenstand. Al op 9 januari 1926 klaagde Beyen per brief aan Treub over de sfeer tijdens een bespreking met De Nederlandsche Bank “waarbij de heer Tetrode (de directeur van De Nederlandsche Bank die hij als gedeeerde van de Java'sche Bank goed kende, whw) op een dergelijke wijze tegen mij optrad dat ik op het punt heb gestaan mijn opdracht neer te leggen”.²⁶¹

Treub was niet verbaasd: “Gij zijt voor iemand van zijn karakter veel te doortastend en te energiek. Ge zult dus nog wel eens meer moeite met hem hebben. Maar ik zou U raden er maar niet al te veel betekenis aan te hechten.”²⁶²

De kwestie draaide om de vraag of Beyen niet alléén namens de regering, maar ook namens De Nederlandsche Bank de leiding van de middenstandsbanken had overgenomen en of hij vertrouwensman voor beide was – zoals hij zelf meende te zijn. Aan de Oude Turfmarkt wilde men zich echter niet op die wijze aan Beyen binden. De ze nam dit, ondanks de sussende woorden van Treub, hoog op. De directie van De Nederlandsche Bank weigerde Beyens opvatting te onderschrijven dat ze op basis van de afspraken met Colijn tijdelijk medegarant zou staan voor alle krediteuren van de Algemeene Centrale en behield zich volledige vrijheid van handelen voor.

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

De verhoudingen kwamen op scherp te staan na het vertrek van minister van Financiën Colijn wegens de ondergang van diens kabinet in maart 1926. Zijn opvolger De Geer trok de hardheid van de door Colijn aan de ACB afgegeven garantie in twi­fel. Dat bood De Nederlandsche Bank extra ruimte haar eigen koers te va­ren. “Wat hebben wij aan de toegezegde schuilplaats, als wij de kans lopen dat de deur dicht ge­houden wordt op het moment, dat wij haar nodig hebben,” klaagde Beyen aan thesaurier-generaal Van Doorninck.²⁶³ Deze was vanaf het begin bij de operatie betrok­ken en bij het aantreden van De Geer de enige op Financiën die geheel op de hoogte was. De jonge ‘sterke man’ dreigde opnieuw met opstappen.²⁶⁴

De zaak was des te urgenter geworden toen duidelijk was dat Beyens plan tot snel­le liquidatie van de Algemene Centrale en de oprichting van een nieuwe centrale middenstandsbank niet op korte termijn was te realiseren. De gesprekken die Beyen direct nadat hij alle volmachten had gekregen van de Algemene Centrale was aange­gaan met C.F. Schoch, hoofd­directeur van de Surinaamsche Bank en adviseur van de protestantse Baz-organisatie, leverden niet het snelle resultaat op dat hij had gehoopt. Hij had rug­gesteun van De Nederlandsche Bank daarom dringend nodig om de Algemene Centrale nog een tijdje te laten overleven.

Eind maart was Beyens “geduld bijna op”.²⁶⁵ Aan Van Doorninck schreef hij: “Mijn zenuwen kunnen het gevoel van onzekerheid, dat ik in dezen heb, niet heel lang meer verdra­gen. Daarvoor is de verantwoordelijkheid, die ik heb aanvaard, te groot. Ik mo­ge een beroep op U doen om in deze zaak thans spoedig een beslissing te verkrij­gen.”²⁶⁶ Deze zorgde uiteindelijk voor werkzaamere verhoudingen tussen Beyen en de Oude Turfmarkt.

Maar het stelde Beyen niet geheel tevreden. Hij achtte de financiële basis van de Algemene Centrale nog steeds te zwak en de garantie tegen over de crediteuren nog steeds te on­ze­ker om zijn handtekening te zetten op de jaarstukken (jaarverslag, balans en winst- en verliesrekening), die op 14 juli in de Ver­gadering van Aandeelhouders aan de orde zouden komen.

Hij had ook rekening te houden met zijn reputatie als bankier. Bovendien had het gevecht hem moreel, maar ook fysiek uitgeput: “De A.C.B. [Algemene Centrale] heeft my reeds zoveel ellende gebracht en mijn gezondheid heeft reeds zo geleden onder de zorgen, die haar positie my heeft doen dragen, dat ik den moed niet voel om, ter wille van de fouten van anderen een minder juiste balans te onderteekenen. De klein­geestige plagerij van de zijde van De Nederlandsche Bank heeft my, die de verant­woordelijkheid voor 9 miljoen crediteuren op belofte van de zyde van De Nederland­sche Bank op my heb genomen, in een toestand van zenuwoverspanning gebracht waarvan mijn ver­lof my niet heeft kunnen genezen. Het liefst zou ik het byltje erbij neerleggen. Ik vraag my wel eens af waarom ik er eigenlijk mee hak. Ik ben echter be­reid myn taak niet op te geven en zelfs de verantwoordelijkheid voor de balans der A.C.B. mede te dragen. Maar ik voel het als een groote onbillykheid, dat ik tegen over de buitenwereld de grootste [onders­treping van Beyen] verantwoordelijkheid moet

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

dragen. Ik weet dat daarvan tegen over mij misbruik zou worden gemaakt en dat het mij en mijne carrière zou schaden. Ook tegenover de Javasche Bank voel ik zeer ernstige bezwaren. Ik meen te mogen vragen dat men my de ze laatste bittere pil bespaart.”²⁶⁷ Treub sprong open in de bres en tekende. Beyen zocht daarop broodnodige verstrooiing bij de viering van het lustrum van zijn Utrechtse Studenten Corps.²⁶⁸

Beyen kwam eind oktober uitvoerig terug op de kwestie van de “niet schoongemaakte balans” en op de vervelende gevolgen die de ze voor zijn “goede naam in den financiële wereld” zou kunnen hebben, in zijn ‘Eerste Rapport over de Reorganisatie der Algemeene Centrale Bankvereeniging voor den Middenstand’ voor minister De Geer. “Dat ik persoonlijk tot nu toe buitenschoot bleef, waarborgt my in de zenen niets voor de toekomst,” zo schreef hij.²⁶⁹

Financieel orde op zaken stellen was geboden om de Algemeene Centrale voort te zetten. De verliezen moesten worden afgeboekt, en de garantieregeling met De Nederlandsche Bank zou nog enige tijd moeten doorlopen als waarborg voor krediteuren en als liquiditeitsreserve, stelde Beyen voor. Alleen zo zou de sanering tot een goed einde gebracht kunnen worden, wat volgens hem ook in het “commercieele belang van den Staat” is. De gereorganiseerde bank zou dan moeten worden “omgevormd tot centrale van het gehele middenstandskrediet”. Want Beyen was ervan overtuigd dat een gezond, zichzelf bedruipend en weinig risicolopend middenstandskredietbedrijf in Nederland kon bestaan.²⁷⁰

Hij stuurde het stuk niet alleen aan De Geer, maar op 16 november ook aan Colijn, hoewel die er toen geen bemoeienis meer mee had.²⁷¹ De oud-bewindsman reageerde vrijwel per omgaande,²⁷² wat aangeeft hoe betrokken hij zich nog voelde.

Beyen liep met zijn rapport vooruit op het onderzoek dat een kleine commissie onder leiding van thesaurier Van Doorn in inmiddels was begonnen naar de vraag of en hoe het middenstandskredietwezen tot een levensvatbare financiële instelling kon worden gebundeld. Beyen was lid namens de “neutralen”, Boaz-adviseur Schoch zat er namens de “protestantse groep” in, en ook de rooms-katholieken waren vertegenwoordigd in de studiegroep.²⁷³

Aan het eind van het jaar ging het er open in euw om spannen. De Geer, Colijns opvolger als premier en als minister van Financiën en Beyen welbekend uit zijn tijd op de Generale Thesaurie, was van mening dat de garantie aan de Algemeene Centrale Bankvereeniging voor den Middenstand (net als trouwens die aan de Rotterdamse Bankvereeniging), die zonder voorafgaande goedkeuring door het parlement was afgegeven, “rechtens op het oog niet bestaat”. Maar de staat was “moreel wel gebonden”, zo wilde hij wel toegeven.²⁷⁴

Dat laatste stelde geen van de partijen gerust, en het eerder gespeelde spel herhaalde zich in grote lijnen: De Nederlandsche Bank dreigde de geldkraan naar de ACB dicht te draaien, Beyen kondigde aan in dat geval surseance van betaling te moeten aanvragen.²⁷⁵

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

EEN POLITIEKE LES VAN DE GEER

De Geer hield het hoofd koel en zorgde ervoor dat het parlement de garantie goedkeurde. De Kamerleden waren weliswaar overdonderd en wantrouwend²⁷⁶, en de pers stelde “de vrijmoedigheid” aan de kaak waarmede twee achtereenvolgende ministers van Financiën “in strijd met de constitutionele conventies en de elementaire begrippen van parlementair budgetrecht” hadden gehandeld.²⁷⁷ Maar op 9 december volgde goedkeuring zonder hoofdelijke stemming.²⁷⁸

De minister leerde Beyen tegelijkertijd een staaltje hogere politiek. Dat gebeurde toen de ze hem vroeg waarom de bewindsman zo'n star standpunt innam, terwijl toch algemeen bekend was dat de garanties waren gegeven en ze bovendien met instemming waren begroet. “Zijn antwoord was dat hij het helemaal eens was met die politiek. ‘Maar’, zei hij, ‘als ik aan de Kamers zeg, dat de Staat gebonden is stemmen zij het af en als ik zeg dat de Staat alleen gebonden is, indien de Staten-Generaal hun goedkeuring hebben gegeven, nemen zij het aan.’”²⁷⁹

De Geer voelde zich kort na de parlementaire behandeling aangenam verrast door een krantenbericht waarin stond dat Beyen als gevolg van zijn benoeming tot directeur van de Rotterdamsche Bankvereniging begin 1927 als voorzitter van de raad van toezicht van de Algemene Centrale zou aftreden. De minister achtte “een praematuur einde” van Beyens functie bij de ACB “in het algemeen belang ongewenscht”, omdat het vertrouwen in het verdere verloop zou kunnen worden geschokt.²⁸⁰

Beyen, die onderstreepte dat het bericht buiten hem om was geplaatst, antwoordde dat er geen sprake van was dat hij zijn opgenomen taak in de steek zou laten. Hij liet De Geer wel weten dat met de spoedig te verwachten bevindingen van de commissie-Van Doorninck voor hem “een mijlpaal” zou zijn bereikt. Óf de commissie trekt de conclusie dat een fusie van middenstandsbanken niet mogelijk is – en dan moet de ACB een langdurige reorganisatie ondergaan – óf de commissie slaagt erin de betrokken partijen een nieuwe centrale te laten oprichten, waarna een geheel nieuwe fase zou ontstaan. In beide gevallen zag Beyen zijn bijzondere rol uitgespeeld. Hij maakte daarom maar meteen van de gelegenheid gebruik de minister ontheffing van de hem verleende opdracht te verzoeken als er duidelijkheid over de toekomst van de middenstandsbanken was.²⁸¹

Het heeft er echter alle schijn van dat Beyen in zijn overleg met de minister een verborgen agenda had. Hij was al in de herfst van 1926 door Van Hengel gepolst voor een directeursplaats bij de Rotterdamsche Bankvereniging en had, vermoedelijk al in oktober, daarover gesprekken gevoerd met de directie en met de Commissie uit commissarissen en directeuren.²⁸² Hij had hierover kennelijk met De Geer geen open kaart gespeeld.

Het moment van daadwerkelijk overstappen brak in het voorjaar van 1927 aan, toen de commissie-Van Doorninck haar eindrapport uitbracht. De hand van Beyen, die het meeste voorbereidende werk had gedaan en het concepteindverslag had geschreven, was daarin zeer zichtbaar. De commissie verenigde zich op de vaststelling

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

dat “genezing” van het kredietwezen voor de middenstand mogelijk was. Maar hier toe was allereerst nodig dat op dit terrein in het hele land slechts één kredietinstelling werkzaam zou zijn.²⁸³ Een resultaat zoals Beyen zich dat had gewenst.

Toen hij in de zomer van 1927 officieel afscheid nam van de middenstandsbanken, was het fusieproces in volle gang. De Algemene Centrale zou korte tijd later samen met de Centrale Boazbank te Utrecht en de Middenstandsbank voor Limburg een nieuwe bank voor de middenstand vormen, die in november haar deuren zou openen. Dit werd de Nederlandsche Middenstandsbank.²⁸⁴ Zo werd Beyens oorspronkelijke, maar noodgedwongen tussentijds verlaten idee uiteindelijk toch uitgevoerd: liquidatie van de Algemene Centrale Bankvereniging voor den Middenstand om op te gaan in een nieuwe, krachtiger bank. “Geen NMB zonder mr. J.W.B”, concludeerde J. Stoffer, voormalig lid van de raad van bestuur van de Nederlandse Middenstandsbank nv in zijn geschiedschrijving van de bank.²⁸⁵

GEEN GELD MAAR EEN LINTJE

Onvoorstelbaar is dat Beyen geen cent voor zijn inspanningen tot redding van de middenstandsbanken heeft ontvangen. Aanvankelijk wilde hij geen financiële vergoeding zolang er voor de krediteuren nog de kans bestond dat ze door de crisis verlies zouden lijden.²⁸⁶

Eind 1926 was dit gevaar bezworen. Een actie van Treub hem dan wegens “zijn onschalbare diensten ons [...] bewezen” twaalfduizend gulden aan te bieden, riep echter verzet op bij enkele commissarissen.²⁸⁷ Er ging niettemin een brief uit naar Beyen met het verzoek het honorarium te aanvaarden.²⁸⁸ Maar deze weigerde wegens de geuite bezwaren²⁸⁹ en wens te daar niet meer op terug te komen omdat de “goede verstandhouding” tussen hem en de commissarissen “daaronder zou lijden”.²⁹⁰ Beyen werd in deze houding later dat jaar gestaafd. Bij een conflict met een van de indertijd dwarsliggende commissarissen toonde hij zich er zeer tevreden over. Hij liet opgelucht weten dat het “een groote fout” zou zijn geweest het salaris te accepteren.²⁹¹

Van ‘hardfeeling’ over deze episode bleek van Beyens kant niets. Toen hij eind 1927 werd gepolst voor de functie van plaatsvervangend voorzitter van de raad van toezicht van de NMB, voelde hij er veel voor. Maar de belangen van overgenomen kleine banken die Beyens toenmalige werkgever, de Rotterdamse Bankvereniging, had ondergebracht in de Nationale Bankvereniging, verhinderden deze benoeming.²⁹²

De regering was ruimhartiger. Beyen kreeg zijn eerste lintje. Hij werd op 11 juli 1927 benoemd tot ridder in de Orde van de Nederlandsche Leeuw en was er “erg verguld” mee.²⁹³

De hoofddirectie van de Algemene Centrale bood hem haar “hartelijke gelukwensen” aan en liet deze vergezeld gaan van de volgende opmerking: “Uw persoon en Uw werk kennende meen en wy te mogen constateeren dat de onderscheiding de facto zoo mogelijk nog vereerder is voor de orde, die U hiermede ziet toetreden en zich daarmede op een hooger peil geplaatst ziet, dan voor U, die er in wordt opgenomen.”

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

In de kantlijn van de brief schreef Beyen, op de spottende manier die hem eigen was, als commentaar: “Ze zijn niet goed wijs.”²⁹⁴

Al werd hij er geen cent beter van, voor zijn “opvoeding in het bankiersvak” achtte Beyen zijn tijd bij de middenstandsbank “van beslissen debetekenis”.²⁹⁵ Ook anderszins zou de ze ervaring haar sporen nalaten. De wijze waarop Beyen zich in de kwestie van de middenstandsbanken een beeld vormde van het liquidatieprobleem, zijn snelle ideeënvorming om een oplossing te bereken, zijn plan de campagne, de praktische uitwerking en de tussen tijdse inzinkingen waren er exemplarisch voor hoe hij in de jaren vijftig als minister zou handelen om een verdeeld Europa tot eenheid te brengen. De gedachte dat voor de middenstandsbanken eenheid de enig overgebleven mogelijkheid was om te overleven, is om nog een andere reden interessant in het latere Europese perspectief: hij zou later de zelfde redenering op Europa toepassen. Ten slotte laat Beyens handelen in de crisis van de middenstandsbanken een patroon zien dat zich nog vaak zou herhalen: hij zette de koers uit, slecht te de barrières die het te bereiken doel in de weg stonden, maar liet het vervolg aan anderen over.

IN DE HOOFDDIRECTIE VAN DE ROBAVER

Beyens toetreding tot de directie van de Robaver per 1 april 1927 viel samen met het vertrek van Van Hengel als gedelegeerd commissaris en feitelijk bewindvoerder bij deze Rotterdamse bank. Van Hengel was bereid “een gewone directeursplaats” bij de Robaver in te nemen. Maar daar kwam het niet van. Mogelijk was zijn optreden naar de smaak van de Rotterdammers te scherp en te nietsontziend geweest.²⁹⁶

Beyen was toen dertig jaar, net zo oud als Van Hengel was toen deze directeur van de Amsterdamschebank werd. Zijn connectie met zijn leermeester zal ongetwijfeld met Beyens benoeming te maken hebben gehad. Toen Van Hengel in oktober 1926 tijdens een vergadering met commissarissen en de directie de aanvulling van de directie ter tafel bracht, eindigden de daaropvolgende “uitvoering besprekingen” met het resultaat dat “de Hr. Van Hengel den Heer Mr. J.W. Beyen zal vragen of hy even tu eel bereid is een directeursplaats te vervullen [...]”.²⁹⁷ Aangezien Van Hengel toen de Robaver leidde en zijn oordeel het zwaarst woog, is het aannemelijk dat de keuze van Beyen het idee van Van Hengel was. Natuurlijk maakte ook het feit dat de jonge Beyen met zijn sanering van de middenstandsbanken zijn befaamde oudere en meer ervaren collega met verve was nagevolgd, hem tot een voor de hand liggende kandidaat. En na bezoeken van Beyen aan commissarissen en de directie stond niets zijn benoeming nog in de weg. “Over zijn persoon wordt eenparig gunstig geoordeeld.”²⁹⁸ Ook uit het cliëntenbestand van de bank kwam bijval, toen Beyen het jaar daarop zijn plaats in de hoofddirectie van de Robaver had ingenomen.²⁹⁹

Het was voor Beyen geen overstap naar de concurrent. Hij had er bij het formuleren van een visie op de middenstandsbanken steeds de nadruk op gelegd dat de handelsbanken te groot waren voor kredietverlening in de sector van de samenleving. Het ging om bescheiden bedragen – naar Beyens oordeel in het algemeen tot zo’n tien

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

duizend gulden, in bijzondere gevallen tot vijftigduizend gulden – en de kredietvragende bedrijven konden vaak niet de zekerheid bieden die grote banken eisten.

De grote banken deelden dit standpunt niet, evenmin als Beyens vriend Van Hengel. In 1929, dus ruim na Beyens saneringsoperatie, toonde Van Hengel nog zijn afkeer van middenstands- en boerenleenbanken. De ze traden volgens hem de regels van gezonde bedrijfsvoering met voeten. Ze zouden zich moeten ontwikkelen tot gewone algemene banken of anderszins in een volgende depressie reddeloos ten onder gaan.³⁰⁰

VLIEGTUIGCRASH

Met Van Hengel bleef het contact hecht. Behalve dat Beyens grote bewondering had voor zijn oudere collega – hij beschouwde hem als “een van de bekwaamste en meest realistische bankiers” van dat moment³⁰¹ – stonden ze elkaar menselijk gezien zeer na. Dat bleek toen de vijftigjarige Van Hengel in de vooravond van 3 juni 1936 met zijn door hem zelf bestuurde De Miles Falcon sportvliegtuig bij de landing op Schiphol neersloot. De Amsterdamse bankier gaf in die tijd als internationaal erkend troubleshooters en saneerder leiding aan de toonaangevende Oostenrijkse bank Creditanstalt en was erin geslaagd de zeer ernstige liquiditeitsproblemen geraakte strategische financiële instelling weer op te kalfateren. Hij kwam om, net als zijn mede-inzittende, de befaamde Oostenrijkse vlieger in reserve - *Hauptmann* Godwin von Brumowsky.³⁰² Het nieuws schokte de natie en Europa. Het was in Nederland de volgende dag op de voorpagina van de krant.³⁰³

Het toestel kwam uit Wenen en had een tussenlanding gemaakt in Basel. Daar had Van Hengel een bezoek gebracht aan Beyens, die sinds 1935 een vooraanstaande functie bekleedde aan de Bank voor Internationale Betalingen, de zogeheten bank voor centrale banken. Het horen van de onheilsgeding emotioneerde Beyens zeer, wat diepe indruk maakte op zijn zoon Hans: “Mijn vader kwam bij me op de kamer, wierp zich op mijn bed en barstte in snikken uit.”³⁰⁴ Beyens geschoktheid zal er ook mee te maken hebben gehad dat Van Hengel hem in Basel had gevraagd mee naar Schiphol te vliegen. Vermoedelijk had Beyens afkeer van snelle moderne vervoermiddelen hem hiervan weerhouden, wat een zekere dood had afgewend.³⁰⁵

Beyens verwerkte zijn verdriet al schrijvend en stuurde direct een persoonlijk ‘in memoriam’ naar het *Algemeen Handelsblad*, dat de krant op 4 juni vrijwel ongewijzigd in zijn nieuwskolommen afdruckte. Uit het artikel blijkt hoe persoonlijk Beyens en Van Hengel met elkaar omgingen, maar ook hoe indringend Beyens mensen observeerde en scherp beoordeelde. “Gisteren zat hij hier tegenover mij en sprak wij over zijn kinderen. Wij bekeken foto’s; op één ervan stonden de kinderen vóór het vliegtuig, dat hem zes uren later zijn leven zou kosten. Deze laatste herinnering aan elf jaren vriendschap laat mij een zoo goed beeld van hem. Aan al degenen die hem slechts van zijn harden kant leerden kennen, wil ik dat hier zeggen. De velen, die zooals ik, hem beter kennen, zullen mij begrijpen.” Vervolgens liet Beyens zich meeslepen in een mooie,

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

maar in dit verband wellicht enigszins ongepaste beeldspraak: “Een zoo bijzonder mensch [...], met de helaas zeldzame gave, werkelijke vriendschap te gevoelen voor wie eenmaal zijn vrienden waren; [...] maar vóór alles interessant door zijn unieke persoonlijkheid door die eindeloze, menselijke mogelijkheden te bovengaan de energie ... Een vliegtuig met een te sterken motor. Zijn leven is geweest als één worsteling met zijn energie geladen Ik.” Om psychologiserend en diepzinnig te besluiten met: “Zijn preoccupatie met zichzelf was een steeds mislukte poging tot contemplatie: waar de machines der activiteit steeds dreunen, vindt zelfs een zoo groot verstand de levenswijshheid niet, die slechts uit vertelling van het menselijk streven kan opbloeien. Maar in tegenstelling tot zooveel zuivere mensen van de daad, liet het verlangen naar die levenswijshheid hem niet los. Dat maakte hem menselijk zoo interessant, doch tevens zoo onevenwichtig, zoo ego-centrisch en vaak zo kwajongensachtig: hij is de ‘Sturm und Drang’ niet te boven gekomen. [...]”³⁰⁶

NIET NAAR BATAVIA

Trip was Beyen na diens toetreding tot de hoofddirectie van de Robaver blijven volgen en deed opnieuw een beroep op hem. In november 1927 bood zijn “oude leermeester” hem aan directeur van de Javasche Bank in Batavia te worden “met het vooruitzicht om Trip als president op te volgen”. “Dit was inderdaad een eervol en verleidelijk aanbod, dat mij bereikte toen ik uit de narcose van een gecompliceerde blindedarm-operatie ontwaakte. In hoeverre mijn fysieke toestand mijn ondernemingsgeest remde, dan wel dat ik mij gebonden achtte omdat ik eerst zes maanden geleden Directeur van de Rotterdamsche Bank was geworden, weet ik niet meer.” Hij nam het aanbod niet aan.³⁰⁷ Volgens Ernst Heldring, die de functie eveneens afwees, schreef Beyen, “zeer een van de weinige bekwame figuren onder de Nederlandsche bankiers”, “voor het particuliere bankwezen gereserveerd [...] te zijn”.³⁰⁸

Beyens negatieve reactie verschoorde de verhouding met Trip niet. Hij bleef Trips vertrouwen. Toen Trip op oudejaarsdag 1927 in een handgeschreven ‘Amice’-brief vanuit zijn kantoor aan het Koningsplein Zuid 6 te Weltevreden collega centrale-bankpresident Vissering deelgenoot maakte van zorgen over zijn eigen opvolging en de aanstaande algehele wisseling van de wacht aan de top van de Javasche Bank in Batavia, schreef hij dat “alleen onze gedelegeerden en Beyen op de hoogte [zijn]”. Die gedelegeerden wisten blijkaar op hun beurt niet dat Beyen ook geen formeel was, want Trip vervolgde: “Wat ik aan Beyen over de kwestie schreef weten Meinesz en Van Ogtrop³⁰⁹ niet, zoodat Ge daarmee bij eventuele samenspreking wel rekening zult willen houden.”³¹⁰

ZELFSTUDIE EN DEBAT

Beyen leefde niet alleen voor zijn werk, hoe zeer de affaire met de middenstandsbanken hem had opgeslokt. Hij was ook de jonge briljante intellectueel, die met hartstocht de inzichten van de nieuwe tijd op zich liet inwerken – vooral op econo-

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

misch en monetair gebied, dat aanvankelijk voor hem als jurist nieuw was. Zo verdiepte hij zich in het begin van zijn baan bij de Javasche Bank in de werken van de dan 'en vogue' zijnde Zweedse en Britse economen Gustav Cassel en John Maynard Keynes en hij zette de zelfstudie voort tijdens zijn directeurschap bij de Robaver, waar hij opnieuw energie over had.³¹¹

Het bleef niet bij studie, Beyen debatteerde er met plezier over. Gebeurde dat in Den Haag maandelijks in de 'Vereniging voor Staatswetenschappen', in Amsterdam, waar hij ook in zijn eerste tijd als directeur van de Robaver bleef werken³¹² en wonen, vond hij onderdak bij het 'Economisch Debatgezelschap'. Dit selecte groepje heren met economische belangstelling had zich in 1918 gevormd en kruiste maandelijks in het winters seizoen de deuren. Van zes toen oprichters, onder wie Vissering van De Nederlandsche Bank en F.M. Wibaut, de Amsterdamse wethouder en lid van de Eerste Kamer, was het bij het tienjarig bestaan in 1928 uitgegroeid tot 21 leden. Beyen werd in 1926 tot het lidmaatschap uitgenodigd en bleef lid toen hij in oktober 1928 uit Amsterdam vertrok om in Rotterdam het dagelijkse kredietbedrijf van de Robaver te leiden. Zelfs nadat hij in 1935 in Bazel een hoge functie kreeg bij de Bank voor Internationale Betalingen, bleef Beyen actief.³¹³

Beyen hield op de laatste vergadering van het seizoen 1928/1929 zijn eerste inleiding – over 'De oorzaken der huidige geldschaarste op de wereldmarkt'. In maart 1934 sprak hij over de factoren die het renteniveau op de kortegeldmarkt bepalen.³¹⁴ Maar meer dan door de behandelde onderwerpen was hij gefascineerd door de samenstelling van het ledenbestand. "Het was een gezelschap van 'kapitalisten' en 'socialisten' dat zijn weerga in die dagen nauwelijks had", zou hij later schrijven.³¹⁵ Aan 'kapitalistische' zijde bevonden zich onder anderen Vissering, P.J.C. Tetrode van de Nederlandsche Bank, en Tj. Greidanus van Piersonen Co. 'Socialistische' leden waren het voormanstaande Tweede-Kamerlid en vroegere vakbondsbestuurder J. van den Tempel, de socioloog W.A. Bongers, het Tweede-Kamerlid Th. van der Waerden en de econoom prof. J. Goudriaan.³¹⁶ De contacten en debatten in deze zo heterogene club moeten van grote invloed zijn geweest op zijn denken aan het eind van de jaren twintig en het begin van de jaren dertig. Zo zullen de socialisten hem bewust hebben gemaakt van de maatschappelijke noden. Bonger's opvattingen over bescheiden welstand en elementaire beschaving voor de massa³¹⁷ zouden later in Beyens visie op de samenleving terugkomen.

Beyens lidmaatschap viel in een interessante periode. De economische en financiële zeeën gingen hoog en de vraag of en hoe de overheid stimulerend en sturend moest optreden, beheerste het politieke debat, waarin Beyen in de jaren dertig ook zijn plaats zou opeisen.

Regelmatig terugkerend punt van discussie was de vraag of de centrale bank in wezen een onafhankelijke particuliere onderneming kon blijven – een kwestie waar Beyen bij de redding van de middenstandsbanken direct mee te maken had gehad. Wibaut had hierover begin 1924 al een polemieek met Vissering in het *Haagsch Maandblad* ge-

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

voerd. Tegen over Visseringsplei dooi voor eigenmach tig optreden van De Nederland-sche Bank – desnoods ten koste van overheidslichamen – stond Wibauts verwerping van de “dictatuur” van de circulatiebank en diens plei dooi voor zeggen s chap van de staat.³¹⁸ Za terdag 12 december 1925 behandel de de president van De Nederlandsche Bank de ze kwe stie in een voord racht voor het Economisch Debat gezelschap, wat Wibaut tot nieuwe actie aanzet te.³¹⁹ Tot ver in de jaren dertig zouden de meningen h ierover botsen.³²⁰ Het on derwerp heeft tot aan het begin van de eenentwintigste eeuw zijn actualiteit behouden.³²¹

Verli epdit debat in alle hof fel ijkheid,³²² de poli tiek verschillend ge a rde leden van het gezelschap schuwden soms verd achtm a kin gen tegenover elkaar niet .³²³ Maar de interne crises werden overwonnen. En uit het feit dat de leden lijst van januari 1939 nog s teeds een staalkaart was van de meest interessantefinanciëd-econ om is che denkers van de uiteenlopende stromingen in het land³²⁴, blijkt dat het gezelschap een stootje kon hebben en zijn belang voor de deelnemers niet had verloren.

EERSTE BOEK

Beyen had inmiddels zijn eerste ech te boek ges ch reven, zij het over een onderwerp dat weinig met bankiers s chap of econ omie te maken had en eerder een erfenis was uit het verleden. Hij spen derde twee vak anties aan een juridisch - t echnisch werk over het plaatsdijk bel a stin ggebied, dat in 1926 verscheen.³²⁵ Het was een herin nering aan zijn jaren bij Financiën, waar hij zich in het begin van zijn ambtelijke loopbaan langdurig met de wetgeving over dit onderwerp had beziggehouden en een vervolg op de hand- leiding die hij in 1921 had ges ch reven.³²⁶ Het was ook een tribu ut aan prof. Suijling die hem ertoe inspireerde.³²⁷ In het woord vooraf toonde hij begrip voor de lezer die zich zou verwonderen “over den overmoed, om een boek te schrijven over een onder- werp, dat zoo ver buiten mijn gezichtskring is komen te liggen”. Een nicht van Beyen merkte na publicatie op: “Is het niet erg genoeg dat je zulke dingen weet, moet je het nu ook nog aan de grote klok hangen?”³²⁸

6 TEN SLOTTE

REPUTATIE GEVESTIGD

Na de redding van de middenstandsbanken³²⁹ en met zijn intrede als directeur bij de gesa eerde Rotterdamse Bankvereniging in 1927 was Beyens reputatie gevestigd. Hij had zijn draai gevon den in het bankvak. Hij was in het diepe geworpen en weer bovengekomen en -gebleven. Hij had bovendi enervaren hoe het was met ‘grote’ man- nen te werken en laten zien ruggen graat te be z i t ten door hen tegen te spreken als hij dat nodig vond – wat hem re s pect en gezag opleverde. Hij had du rf getoond en zijn naam op het spel gezet en hij was er niet voor teruggeschrokken harde besluiten te ne- men en flink te saneren. Hij was als jonge man nu zelf een op de voorgrond tredende figuur, een veelbelovende persoon ook. Het fundament voor een prachtige loopbaan

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

was gelegd. Door zijn groter succes dacht hij alles aan te kunnen.³³⁰ En hij was nog maar net dertig. Zo iemand moest een grote toekomst beschoren zijn – niet alleen nationaal, maar al spoedig ook internationaal.

Trip was in deze beginperiode van zijn carrière de grote spelbepaler. Hij wijdde zijn protégé niet alleen in de geheimen van het financiële beleid, hij dreef Beyen ook naar de bankierswereld door hem bij Philips weg te halen en hem onverwachts een hoge post bij de Javasche Bank aan te bieden. Trip had Beyen op een behoudende financieel-monetaire koers gezet, die deze jarenlang met volle overtuiging zou varen, daarin nog gesterkt door de lessen van zijn vermaarde bankiersvriend Van Hengel.

Bijzonder is de band die tussen Beyen en Colijn ontstond. Colijn was er voor Beyen als de ze hem nodig had en andersom, zoals ook in het volgende hoofdstuk zal blijken. Ze zullen in elkaar het snelle intellect en de oorspronkelijkheid in het denken hebben herkend. Verder hadden beiden geen hoge dunk van de politiek³³¹ – net als Trip overigens. Ten slotte zal Beyen inspiratie hebben gepuut uit Colijns brede internationale ervaring.

Dat Beyen Colijn en De Geer veel later op één hoop zou vegen als “twee negentiende-eeuwse figuren” die Nederland tussen 1918 en 1940 bestuurden³³², deed echter geen recht aan Colijn. Kon De Geer, met wie Beyen niet veel op had, nog worden gezien als een politicus die de tekenen van zijn tijd niet verstond, Colijn “was in veel opzichten een modern man, die graag en vroeg gebruik maakte van uitvindingen als de radio en het vliegtuig”.³³³ In dat opzicht was Colijn zelfs eigentijdsder dan Beyen.

De Philips-tijd was Beyens eerste uitgebreide ervaring op het internationale toneel en zijn eerste kennismaking met internationale onderhandelingen, die hem door heel Europa voerden. Want daar, en in de rest van de wereld, lag de markt voor het snel groeiende bedrijf. Uit de veelheid van opdrachten die hij kreeg en die steeds belangrijker werden, kan worden afgeleid dat het hem goed afging. De talenkennis, die toch al goed was, werd geperfectioneerd, en hij maakte kennis met de omgangsvormen van het internationale bedrijfsleven. Het was een leerschool waar hij later in zijn bankiersloopbaan, en in de jaren vijftig als minister van Buitenlandse Zaken, zijn voordeel mee zou doen.

Beyen kwam er in contact met een wereld en cultuur waar toen in Den Haag, maar ook elders in het westen op werd neergekeken: die elektronische jongens, die in de provincie wat aan het prutsen waren. Hij leerde bij Philips op praktisch economisch vlak dingen aan elkaar te knopen, en dat zal hem als pragmaticus zijn bevallen. Beyen werd een vertrouweling van de familie Philips, maar zou nooit een lakei in de hofhouding worden.

Zijn werk voor Philips bracht hem in aanraking met het actuele maatschappelijk debat in eigen land, zoals zijn bemoeienis met het omroepbestel aantoonde. De ideeën die hij op dit terrein ontwikkelde, kwamen later goed van pas. Verder maakte hij in de persoon van Anton Philips en door zijn vriendschap met studievriend en bedrijfsarts Anton van Anrooy kennis met de ideeën en de praktijk van het sociale ondernemer-

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

De musicus Beyen.

schap, wat zijn gedachten over bestrijding van de werkloosheid in de jaren dertig zou beïnvloeden.

Ten slotte werd de Philips-top – onder wie Anton Philips, Otten, Van Walsen – toegevoegd aan Beyens netwerk van relaties. Hij hernieuwde bij Philips vriendschappen, niet alleen met Anton van Anrooy, maar ook met H.L. (Sam) Woltersom, eveneens studiegenoot uit Utrecht. Deze leidde in Eindhoven een bankkantoor en stond aan het begin van een grote loopbaan als bankier. De carrières van Beyen en Woltersom zouden elkaar verscheidene malen kruisen en er zou steeds een nauw contact blijven.³³⁴

Beyens persoonlijkheid moet zich in die tien jaar synchroon aan de razendsnel verlopen carrière hebben ontwikkeld. Welke gewichtige zaken hij ook om handen had, hij hield zijn muziek en literatuur bij. En hij bleef studeren, vooral op economische en maatschappelijke vraagstukken, die hem als jurist minder vertrouwd waren.

Hij schreepte zijn kijk op mensen, maar dat hinderde zijn omgang in het sociale verkeer niet. Hij was met zijn charme, zijn verhalen en zijn intellectuele ontwikkeling een graag geziene gast en vaak het vrolijk middelpunt van gezelschappen.

OPVALLENDE MAN MET CHARME EN AFFAIRES

Aan het eind van de jaren twintig was hij de opvallende man die hij steeds is gebleven – verzorgd, knap, geestig. Zelfs op de kinderen van bankier Theo van der Beugel van Labouchère & Co, die hij tijdens zijn werk op de Algemene Theaurie had leren

II LEERMEESTERS EN WEGBEREIDERS (1918-1927)

kennen³³⁵ en met wie hij bevriend was geraakt, maakte Beyen diepe indruk. “Hij zag er schitterend uit als hij binnenkwam. Hij was heel ijdel – altijd die gebaren om zijn haren glad te strijken. Ik geloof niet dat hij van kinderen hield, maar hij bezat een geweldige charme en zei altijd leuke en gekke dingen. Hij had de geur van de wereld om zich heen, en daarom vonden mijn zusje Ina en ik hem zo spannend; zoiets zagen we nooit”, aldus een herinnering van E.H. van der Beugel, die nog weet dat hij bij Beyen op schoot zat.³³⁶ “Wij kinderen zagen zoiets alleen in een film.”³³⁷

Met zijn elegante verschijning, charme en uitstraling wist Beyen ook grote indruk te maken op vrouwen. Tot zijn genoege. Als hij op zakenreis een interessante veelbelovende ontmoeting had, kwam het herhaaldelijk voor dat Beyen een paar dagen “zoek” was, onbereikbaar voor zijn directe collega's.³³⁸ Zo zou hij in de begintijd bij de Rotterdamse Bankvereniging op reis naar Parijs zo in de ban zijn geraakt van een vrouw in zijn coupé, en zij van hem, dat ze besloot samen verder te reizen naar de Riviera. Niemand wist waar hij zich ophield. En na een paar dagen dook hij weer op. “Dat is, zou je kunnen zeggen, een zekere frivoliteit.”³³⁹

MEER DAN EEN BENEPEN NATIE

Beyens opkomst laat zien dat Nederland in het interbellum niet louter een benepenatie was. Hij wist de on-Nederlandse combinatie van charme, speelsheid en intellect vooral in te zetten bij de opbouw van een gevarieerd netwerk van hoogwaardige relaties, dat zijn carrière een hoge vlucht deed nemen.

Het is verbazingwekkend wat hij op dit gebied in de tien jaar tussen 1918 en 1928 tot stand bracht en hoe hij erin slaagde een vertrouwensrelatie op te bouwen met tot de verbeelding sprekende ‘empirebuilders’³⁴⁰ die in dat tijdperk de overheid, de nijverheid en het bankwezen behoorden. Hij ging hier tijdens zijn verdere loopbaan soepel en als vanzelfsprekend mee door en het zou hem van groot nut blijken te zijn. Op zijn dertigste kende hij de mensen die er toe deden in financieel-monetair Nederland persoonlijk, en, nog belangrijker, men kende hem. Hij was een man van de wereld geworden. Nederland zou al spoedig te klein voor hem zijn.